

הכנסת

מרכז המחקר והמידע

שימור אתרים בישראל: שימור בתי-כנסת

הכנסת, מרכז המחקר והמידע

קריית בן-גוריון, ירושלים 91950

טל': 02 - 6408240/1

פקס: 02 - 6496103

www.knesset.gov.il/mmm

כ"ג בתשרי תשע"ו

6 באוקטובר 2015

כתיבה: אוריאנה אלמסי

אישור: יובל וורגן, ראש צוות

עריכה לשונית: מערכת "דברי הכנסת"

תמצית

מסמך זה נכתב לבקשת חברת הכנסת עליזה לביא, ועניינו שימור בתי-כנסת בישראל. במסמך יוצג רקע לנושא ובו דיון בשאלה מהו שימור ופירוט החוקים הרלוונטיים והגורמים האמונים על גיבוש ויישום מדיניות השימור בארץ. בתוך כך תיבחן השאלה אם יש מדיניות שימור בישראל וכיצד היא מיושמת בתחום של שימור בתי-כנסת.

נקדים ונאמר כי מבדיקה שערכנו עולה שאין גורם רשמי בישראל העוסק בשיקום, בשיפוץ ובשימור בתי-כנסת בקהילות יהודיות בעולם. בין הגורמים שפנינו אליהם בנושא זה: אגף תוכנית "מורשת" במשרד ראש הממשלה,¹ משרד התפוצות,² משרד ירושלים ומורשת³ והסוכנות היהודית.⁴ עוד עולה מבדיקתנו כי שיקום בתי-כנסת בקהילות יהודיות בעולם נעשה על-פי רוב באופן וולונטרי במימון נדבנים יהודים או במימון הממשלות שבתחומן בתי-הכנסת נמצאים.⁵

במסמך מפורטים בין היתר הממצאים האלה:

- שימור מבנים נועד להבטיח את קיומם של מבנים ואתרים בעלי ערך תרבותי, היסטורי וארכיטקטוני. שימור תורם לכלכלה ולתיירות, הואיל ואתרים שעברו שימור הם מוקד משיכה לתיירים. בתהליך השימור כמה שלבים: (1) זיהוי אתרים ורישומם ברשימת מצאי; (2) איסוף מידע להבנת החשיבות התרבותית של אתרים על בסיס עדויות פיזיות במקום וספרות; (3) תכנון השימור ויישום; (4) ניהול האתרים שבשימור, בין השאר במעקב, בקרה ותחזוקה.

הגורמים האמונים על שימור אתרים בישראל

- **רשות העתיקות** – באחריות משרד התרבות והספורט, הפועלת מתוקף חוק רשות העתיקות, שלפיו עליה לטפל בכל ענייני העתיקות בארץ. על-פי חוק העתיקות רשות העתיקות רשאית לעשות כל פעולה הנחוצה לשימור, שחזור ופיתוח של אתרים ולשימור ושחזור עתיקות. עם זה, הרשות אינה מחויבת לעסוק בשימור, אין בסמכותה לחייב גורם כלשהי לבצע שימור, אלא רק באתר שהוכרו על-ידיה כאתר עתיקות, ואין לה תקציב ייעודי לשימור. למינהל לשימור מורשת התרבות בישראל, הפועל ברשות העתיקות, אין מדיניות שימור מחייבת אלא רק מסמך עקרונות משנת 2009.
- **המועצה לשימור אתרים** – עמותה ציבורית הרשאית ליזום תוכניות לשימור אתרים על-פי צו שהוצא מתוקף התוספת הרביעית לחוק תכנון ובנייה, שלפיה היא תוכל לשמש גוף מייצג לרשויות התכנון והבנייה, ועל-פי תיקון מס' 8 לחוק הגנים הלאומיים, שמורות טבע, אתרים לאומיים ואתרי הנצחה, שנותן לה מעמד של גוף אשר יכול לקבל היתר לניהול אתר לאומי.
- **רשות הטבע והגנים** – רשות באחריות המשרד להגנת הסביבה, שרשאית לעשות בשטחים שבאחריותה "פעולות לשימור ושיקום ערכי טבע, נוף ומורשת וכן אתרים לאומיים".

¹ ליאורה בארי-אלדן, אגף מורשת במשרד ראש הממשלה, מכתב, 30 במרס 2015.

² נטלי רז, משרד והתפוצות, מכתב, 16 ביוני 2015.

³ שרית גולדשטיין, משרד ירושלים ומורשת, מכתב, 17 ביוני 2015.

⁴ ד"ר אביבה זלצר-זובידה, מנהלת אסטרטגיה ראשית בסוכנות היהודית, מכתב, 1 באפריל 2015.

⁵ לפני שנים אחדות יזם מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל פרויקט "מסע אל המורשת היהודית", במימון קרן "אבי חי", שבמסגרתו תיעדו סטודנטים ישראלים בתי-כנסת בקהילות יהודיות קטנות בעולם. פרויקט זה הוקפא בינתיים. אדר' רז עפרון, פגישה, מרס 2015. אתר האינטרנט [מסע אל המורשת היהודית](#).

○ **מינהל התכנון והרשויות המקומיות** – בתוספת הרביעית לחוק התכנון והבנייה, תשכ"ה-1965, קבועות הוראות בכל הקשור לתוכניות לשימור אתרים, ולפיהן ועדה מקומית רשאית להחליט לקבל תוכנית לשימור שנכללות בה הוראות בדבר השימושים המותרים והאסורים באתר.

● בתוספת הרביעית לחוק התכנון והבנייה נקבע שכל רשות מקומית תקים **ועדה לשימור אתרים**. בחוזר מנכ"ל משרד הפנים מודגש כי הרשויות המקומיות מחויבות להקים ועדה כזו. עם זאת, אין במינהל התכנון מידע באילו רשויות פועלות ועדות שימור ובאילו לא. בין תפקידי הוועדה: גיבוש רשימת אתרים הראויים לשימור; ליווי ומעקב של הוועדה המקומית לתכנון ובנייה באישור רשימת האתרים לשימור; ייעוץ לוועדה המקומית לפני מתן אישורי בנייה ועוד.

● לפי דוח מבקר המדינה לשלטון המקומי משנת 2005, רק רשויות מעטות יישמו את הוראות החוק, בין היתר משום שהחוק אינו מרחיב בהוראותיו בנושא השימור ובשל היעדר כלים אפקטיביים להגנה על מבנים ואתרים הראויים לשימור. בעקבות דוח המבקר גיבש מינהל התכנון קווים מנחים לשילוב דרישות בנושא שימור במכרזים לתוכניות מתאר מקומיות. בינואר 2006 הוקם צוות שימור ארצי, שנועד ללוות את נושא השימור במוסדות התכנון ולסייע בגיבוש מדיניות שימור ארצית וכלים למימושה. לפי תשובת מינהל התכנון על פנייתנו, הצורך בפעילות צוות השימור הארצי פחת בהדרגה עד שבוטל, בשל ההתבססות המקצועית של מערך יועצי שימור בלשכות התכנון המחוזיות, שתוכניות השימור נדונות בעיקר בהן. מבדיקתנו עולה כי בכל לשכות התכנון המחוזיות (למעט מחוז הדרום, שממנו לא התקבלה תשובה) אכן פועל יועץ שימור.

● **מבחינת הנושא בולט היעדר גורם מתכלל האחראי לתחום השימור**. בנושא זה יצוין כי:

○ בשנת 1999 חתמה ישראל על האמנה למורשת עולמית שלפיה כל מדינה תקים מנגנון מרכזי שתפקידו לרכז וליישם את פעולות השימור במדינה. לפי דוח מבקר המדינה לשנת 2005, ריבוי הגופים והיעדר גורם מתכלל מקשים את ביצוע עבודת השימור: "לכל מי שעוסק בשימור מטרות משלו, ואין מדיניות מרכזית בתחום... ריבוי החוקים והגופים העוסקים בשימור מבנים ואתרים מקשה על הגורמים השונים את התיאום בעניין ואת ביצוע השימור".

○ בשנת 2009 בחן הוועד הישראלי למורשת עולמית – אונסקו – שבמשרד החינוך את האפשרות להקים מנגנון מרכזי לשימור אתרי המורשת בישראל. במסמך שהכין לוועד ד"ר בני פירסט הומלץ להקים גוף ממלכתי לשימור אתרי מורשת כמו מינהל או רשות עצמאית סטטוטורית במסגרת משרד ממשלתי קיים. מאז, כשמונה שנים לאחר עבודת הוועד, לא נעשה שינוי בנושא זה.

○ בפברואר 2010 הקימה הממשלה **תוכנית "להעצמת המורשת הלאומית"** (תוכנית "מורשת"), למען "שימור המורשת הלאומית והציונית בארץ-ישראל, שיקום נכסיה העצמתי, והנחלת ערכיה". במאי 2015 הועברה תוכנית זו ממשרד ראש הממשלה לסמכות משרד ירושלים ומורשת. התוכנית נועדה לשקם מבנים, אתרים ואתרי מורשת, **לשמרם**, לפעול להעצמתם, ולהציגם כעדות מוחשית לתרבות של העם היהודי בארצו. בתוכנית נכללים כ-300 מיזמים, המתחלקים לשתי קבוצות: (1) תשתיות מורשת מוחשית; (2) תשתיות בלתי מוחשיות. בתקציב השש-שנתי כ-600 מיליון ש"ח, מהם כ-400 מיליון ש"ח מתקציבי משרדי הממשלה, כמפורט בהחלטת הממשלה.

● **היעדר רשימת מצאי (אינוונטר)** – פעולות שימור של אתרים מחייבות תחילה לגבש רשימת מצאי (אינוונטר) של אתרים המיועדים לשימור, המאושרת ומעוגנת בתוכניות הסטטוטוריות. רשימה זו אמורה לשמש כלי עבודה לכל הגורמים העוסקים בשימור ולהיות נגישה לכלל הציבור. מבדיקתנו

עולה כי אין כיום רשימת מצאי מרכזית כוללת של האתרים בארץ הראויים לשימור או שעברו שימור. בשנים 2008-2009 פעל צוות שימור ארצי במינהל התכנון של משרד הפנים לגיבוש רשימת אתרים לשימור, אך הרשימה לא גובשה. נוסף על כך, בתוספת הרביעית לחוק התכנון והבנייה ובחוזר מנכ"ל משרד הפנים נכתב כי הוועדה לשימור אתרים שתוקם בכל רשות מקומית תגבש רשימה של אתרים הראויים לשימור בתחומה.

מבקר המדינה העיר בדוח האמור משנת 2005 כי היעדר רשימה כוללת של אתרים הראויים לשימור פוגע בעבודות השימור. לדבריו, "ביזור הסמכויות בעניין זה, ריבוי הגופים העוסקים בשימור והעובדה שטרם נקבע אינדקס ממלכתי לאתרים... מקשים... נקיטת פעולות שימור בישראל".

לדברי ראש מינהל השימור ברשות העתיקות, המינהל מנסה לגבש רשימת מצאי, אך הדבר לא נעשה בשל היעדר תקציבים. עם זאת, מינהל השימור ברשות העתיקות ואנשי תוכנית "מורשת" יזמו בניית מסד נתונים לפרויקט "הצלת אתרים". עד היום לא גובשה רשימה כאמור. גם בגופים האמונים על השימור בארץ אין רשימות מצאי רשמיות ומקיפה של אתרים לשימור, פרט לרשימה המתפרסמת באתר האינטרנט של המועצה לשימור אתרים. נוסף על כך, מבדיקתנו עולה כי בלשכות התכנון המחוזיות אין רשימות מצאי מלאות.

● **שימור בתי-כנסת עתיקים** – יש קושי בהצגת רשימה מלאה של בתי-כנסת עתיקים שעברו שימור, שמועמדים לשימור או שראויים לשימור, ובחלק מהמקרים אין מתאם בין רשימות הגופים השונים. ייתכן שהסיבה לכך היא שכמה וכמה גופים עוסקים בשימור ואין רשימת מצאי מרכזית של אתרים לשימור.

לגופים האמונים על שימור, ובהם לשכות התכנון המחוזיות, אין רשימה מלאה ומקיפה של בתי-כנסת שעברו שימור או שמיועדים לשימור. להלן תמצית התשובות שהתקבלו מהמחוזות על פנייתנו:

- ללשכת התכנון של מחוז ירושלים אין רשימה ייחודית של בתי-כנסת המיועדים לשימור או שעברו שימור.
- ללשכת התכנון של מחוז המרכז אין רשימת שימור ארצית, ולפיכך אין גם נתונים מדויקים על מספר בתי-הכנסת במחוז שעברו שימור או מיועדים לשימור.
- לפי לשכת התכנון של מחוז תל-אביב, "קיימים אין-ספור מבנים ומתחמים שבהם אנו עוסקים. קשה מאוד להפריד בית-כנסת או בית-תפילה...".
- מלשכת התכנון של מחוז הצפון לא נמסרה רשימה של בתי-כנסת המיועדים לשימור.
- ללשכת התכנון במחוז חיפה אין מידע על בתי-כנסת בתחומה המיועדים לשימור או שעברו שימור. לדברי מתכנתת המחוז, הסיבה לכך היא כי האחריות לשימור מבנים ולמתן היתרי בנייה היא של הרשויות המקומיות.

תשובות על פנייתנו בנושא התקבלו מן הגורמים האלה: מינהל השימור ברשות העתיקות; תוכנית "מורשת"; המועצה לשימור אתרים; רשות הטבע והגנים; לשכות התכנון המחוזיות; עיריית ירושלים, עיריית צפת ועיריית טבריה. מסיכום התשובות, ובהנחה שאין חפיפה בין הדיווחים, עולה כי יש בישראל יותר מ-150 בתי-כנסת שעברו שימור או שמיועדים לשימור, אך בשל היעדר גורם מתכלל והיעדר רשימת מצאי מקיפה אין אפשרות לדעת מהו מספר בתי-כנסת העתיקים הראויים לשימור ברחבי הארץ.

1. רקע

לנכסי תרבות ולאתרים היסטוריים ערך תרבותי וחשיבות אמנותית, היסטורית, מדעית, דתית או חברתית אחרת. בנכסים אלו נכללים שרידים ארכיאולוגיים, אתרים תת-ימיים, חורבות מבנים עם אדריכלות מסורתית, מכלולי מבנים, כפרים וערים עתיקים והיסטוריים, גנים, שרידי חקלאות עתיקה ונופי תרבות. מורשת התרבות הבנויה מתמקדת על-פי רוב בשרידים אדריכליים גדולים או במכלולים נופיים, ונבדלת מהתרבות החומרית במובנה רחב, שנכללים בה גם ממצאים קטנים כגון כלים ופריטי אמנות.⁶

שימור מבנים נועד להבטיח את המשך קיומם של מבנים ואתרים בעלי ערך תרבותי, היסטורי וארכיטקטוני.⁷ מטרת השימור היא "להאריך את חיי המורשת התרבותית... להבהיר את המסרים התרבותיים, האמנותיים וההיסטוריים ללא אובדן האותנטיות. תהליך השימור משלב פעילות תרבותית אמנותית וטכנית, המתבססת על מחקר שיטתי... השימור מטפל למעשה בהרס ובבליה הנגרמים על-ידי פגעי טבע או יד אדם".⁸ לצד השמירה על המורשת התרבותית יש בשימור תרומה לכלכלה ולתיירות במדינה, שכן האתרים שמדובר בהם עשויים להיות מוקד משיכה לתיירים המבקשים להכיר את העבר וההווה של המקום.⁹

עקרונות השימור, שעל-פיהם יש לעשות את פעולות השימור כך שיובטח המשך קיומם של ערכי המורשת שלשם השימור נעשה, הם אלה:¹⁰ (1) כל התערבות תיעשה במינימום הדרוש בלבד לקיום האתר בהווה ובעתיד; (2) איבוד חומר מקורי יהיה מינימלי בלבד; (3) כל התערבות תהיה הפיכה ככל האפשר; (4) עבודות חדשות יהיו מובחנות מהמקור.

ההתערבות ה"שימורית" מתחלקת לארבע קטגוריות:

1) **שימור (preservation)** – שמירת החומר במצבו הקיים ומניעת הידרדרות. מטרת השימור היא ליצב את החומר ולהאט הידרדרות נוספת במצב הנכס באמצעות הגנה, ייצוב ותיקון של החומרים ההיסטוריים, ותחזוקת הנכס במצבו הנוכחי. פעולות אלה אינן גורמות לשינויים ניכרים במבנה ואינן כוללות תוספת אלמנטים חדשים או הסרת חלקים מקוריים, כך שמצבו הבסיסי של האתר אינו מופרע. פעולות שימור נעשות רק במידה יבוצעו רק כאשר הן חיוניות להאטת תהליכי הרס ובליה ולא ייכללו בהן פעולות שאינן חיוניות להמשך קיומו החומרי של הממצא.

2) **שיקום (Rehabilitation)** – התאמת מקום לשימוש הקיים או לשימוש המוצע, לעתים לאחר שעמד זמן רב ללא שימוש, בשמירת המאפיינים המשמעותיים לערכו התרבותי. בעבודות השיקום נכללים מעבר לעבודות השימור והשחזור תיקונים ושינויים הנדרשים לשמירה על תקינות האתר לשימוש המיועד, מתוך התחשבות בצרכים החברתיים.

3) **שחזור (Restoration)** – החזרת המבנה לצורתו הקבועה, על-ידי הסרת תוספות או ארגון מחדש של מרכיבים קיימים בלי להוסיף חומר חדש. מטרת השחזור היא לסייע בלמידת הארכיטקטורה וההיסטוריה של מבנה הסובל מהרס ומבליה, בפגיעה מינימלית בשלמותו האסתטית ובאמינות ההיסטורית.

⁶ רשות העתיקות – מינהל השימור, [מילון מונחים בשימור המורשת הבנויה](#), יעל אלף, מרס 2009, עמ' 23.
⁷ פרופ' י' שביד, אדר' מ' טרנר, אדר' ג' סולר, "מונחי יסוד בשימור מורשת הבינוי", שימור מבנים ואתרי התיישבות, היבטים ערכיים ומשפטיים, תשנ"ה-1995; משרד ראש הממשלה – אגף מורשת, [התוכנית האסטרטגית לשיקום, שימור והעצמת המורשת הלאומית](#), עמ' 56, הערת שוליים 2.

⁸ רשות העתיקות – מינהל השימור, [מילון מונחים בשימור המורשת הבנויה](#), יעל אלף, מרס 2009, עמ' 23.
⁹ מכון ירושלים לחקר ישראל, [ישן מול חדש בירושלים-סוגיות במדיניות שימור בירושלים](#), עורך: ישראל קמחי, 2014, עמ' 9.
¹⁰ רשות העתיקות – מינהל השימור, [מילון מונחים בשימור המורשת הבנויה](#), יעל אלף, מרס 2009, עמ' 23.

4) **בנייה מחדש (Reconstruction)** – החזרת מקום שנהרס כליל למצב שידוע מהעבר. שלא כמו בשחזור, שבו משתמשים בחומרים חדשים כדי להחזיר חלקים שאבדו, בנייה מחדש נעשית בחומרים חדשים המעוצבים כהעתק נאמן למקור בהסתמך על תיעוד מפורט ומדויק של המבנה המקורי ועל בסיס עדויות היסטוריות, ספרותיות, גרפיות, ציוריות או ארכיאולוגיות.

בתהליך השימור כמה שלבים עוקבים המשלימים זה את זה, כמפורט להלן:

- זיהוי ורישום ברשימת מצאי (אינוונטור);
- סקר תיעוד והערכה – איסוף מידע הנדרש בתהליך השימור, להבנת החשיבות התרבותית של האתר, על בסיס עדויות פיזיות באתר וכן חומרי ארכיון וספרות;
- תכנון השימור ויישום;
- ניהול האתר, כולל מעקב בקרה ותחזוקה.

תפיסות השימור מעוגנות בכמה אמנות בין-לאומיות המשמשות מסמכים מנחים ובסיס להסכמות המתקבלות בפורומים בין-לאומיים: אמנת ונציה (1964); אמנת נאירובי (1976); אמנת פירנצה (1982); מסמך נארה (1987); אמנת אתונה-ווינגטון (1987); אמנת ברצלונה – תוכנית פעולה לים התיכון (1995); אמנת בורה-אוסטרליה (1999); הצהרת שיאן (2005) ומסמך רוח המקום של קוויבק (2005), והאמנה **להגנה על המורשת התרבותית והטבעית של העולם – אונסקו (1972)** – האמנה היחידה שהמדינות החתומות עליה, ובהן ישראל,¹¹ התחייבו בחתימתן להגן על אתרי מורשת עולמית שבתחומן.¹²

2. השימור בישראל

הגורמים האמונים על השימור בישראל הם: (1) **מינהל השימור ברשות העתיקות** – מתוקף חוק העתיקות, התשל"ח-1978, וחוק רשות העתיקות, התשמ"ט-1989; (2) **המועצה לשימור אתרים** – עמותה ציבורית הפועלת מתוקף צו שר הפנים שהסמיך אותה ליזום תוכניות שימור ברחבי הארץ; (3) **רשות הטבע והגנים** – מתוקף חוק הגנים הלאומיים, שמורות טבע, אתרים לאומיים ואתרי הנצחה, התשנ"ח-1998; (4) **מינהל התכנון במשרד הפנים והרשויות המקומיות** – לפי התוספת הרביעית לחוק התכנון והבנייה, התשכ"ה-1965.

¹¹ ישראל אישרה את האמנה ב-6 באוקטובר 1999. המקור: [אתר האינטרנט של UNESCO](#).
¹² ישראל קמחי, [ישן מול חדש בירושלים – סוגיות במדיניות שימור בירושלים](#), מכון ירושלים לחקר ישראל, 2014.

2.1. מינהל השימור ברשות העתיקות

כאמור, רשות העתיקות היא באחריות משרד התרבות והספורט ופועלת מתוקף חוק רשות העתיקות, שלפיו עליה לטפל בכל ענייני העתיקות בארץ.¹³ בחוק העתיקות "עתיקה" מוגדרת נכס שנעשה בידי אדם לפני שנת 1700 לספירה הכללית, בעל ערך היסטורי והשר הכריז עליו כעתיקה, או שנעשה על-ידי אדם אחרי 1700 לספירה והשר הכריז עליו כעתיקה.¹⁴

הרשות רשאית לעשות בעתיקות ובאתרים כל פעולה הנחוצה למילוי תפקידיה, ובכלל זה: חשיפה וחפירה של אתרים; שימור, שחזור ופיתוח של אתרים; ניהול, אחזקה והפעלה של אתרים; שימור ושחזור עתיקות; פיקוח על חפירות ארכיאולוגיות; ריכוז, תיעוד ורישום מידע ארכיאולוגי.¹⁵

ברשות העתיקות פועל מינהל לשימור מורשת התרבות בישראל, שעוסק בתכנון, במחקר ובביצוע פרויקטים בנושא שימור עתיקות. לדברי רענן כסליו, ראש מינהל השימור ברשות העתיקות, אין למינהל מדיניות שימור מחייבת אלא רק נייר עקרונות משנת 2009.¹⁶ עם זה, במסמך מדיניות של רשות העתיקות שעניינו מתן רישיונות חפירה נכתב: "המוסד שמטעמו מוגשת הבקשה והארכיאולוג בעל הרישיון יהיו אחראים לניהול החפירה ולפרסומה על-פי הכללים המדעיים המקובלים ולביצוע שימור בשטח הנחפר ככל שיידרש על-ידי תחום שימור ברשות העתיקות".¹⁷

במינהל השימור פועלת מחלקה לפיקוח, מחקר ומדיניות שימור, שתפקידה לפקח על המורשת התרבותית הבנויה בישראל. עובדי המחלקה מלווים ומנחים את המשלחות הארכיאולוגיות האקדמיות בחפירות ארכיאולוגיות בהיבטים של שימור אתרים. מערך הפיקוח פועל גם בשיתוף פעולה עם גורמי השימור בערים, כדי לשמור על האיזון בין הפיתוח הנדרש בערים ובין השמירה על נכסי המורשת הבנויה.¹⁸

לדברי רענן כסליו, רשות העתיקות אינה מחויבת לעסוק בשימור, ואף לא הועמד לרשותה תקציב ייעודי לכך. כמו כן, לדבריו, אין לרשות סמכות לחייב גורם כלשהו לבצע שימור, אלא באתר שהוכרז על-ידיה אתר עתיקות.¹⁹

2.2. המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל פועלת לשיקום מבנים ואתרים היסטוריים ולהצבתם למען הדורות הבאים כאבני דרך להתיישבות בארץ-ישראל. תפקידי המועצה: איתור והצלת מבנים ואתרים היסטוריים המייצגים את ראשית ההתיישבות ואת תקופת הקמת מדינת ישראל; שיקום ושימור הנכסים ההיסטוריים והעמדתם לטובת הציבור; חינוך לשימור המורשת הבנויה של ארץ-ישראל והקניית ערכי

¹³ סעיף 5(א) לחוק רשות העתיקות, תשמ"ט-1989.

על העתיקות ביהודה ושומרון אחראי קצין מטה לענייני ארכיאולוגיה במינהל האזרחי לאזור יהודה ושומרון, מתוקף צו בדבר חוק העתיקות (יהודה ושומרון) (מס' 1166), תשמ"ו-1986. במסמך זה לא נעסק בעתיקות שביהודה ושומרון.
¹⁴ סעיף 1 לחוק העתיקות, תשל"ח-1978. בהצעת חוק העתיקות, תשל"ו-1976, הוגדרה "עתיקה": "נכס, בין תלוש ובין מחובר, שנעשה בידי אדם לפני שנת 1800 לספירה הכללית...". לפי דברי ההסבר להצעת חוק זו, "הגדרת עתיקה הורחבה לעומת ההגדרה שבפקודת העתיקות בפרטים אלה: התאריך בפקודה הקיימת הוא שנת 1700 לספירה הכללית, ואילו בהגדרה החדשה התאריך הקובע הוא שנת 1800, וזאת כדי לכלול אתרים כמו חומות טבריה ועכו, שהם אתרים חשובים מהתקופה העות'מאנית".

¹⁵ סעיף 5(ב) לחוק רשות העתיקות, תשמ"ט-1989.

¹⁶ רענן כסליו, ראש מינהל השימור ברשות העתיקות, פגישה, 15 באפריל 2015.

¹⁷ רשות העתיקות, מדיניות רישיונות חפירה בישראל.

¹⁸ רענן כסליו, מנהל מינהל השימור ברשות העתיקות, מכתב, 30 באפריל 2015.

¹⁹ הנ"ל, פגישה, 15 באפריל 2015.

זהות והזדהות; ייזום תהליכי שימור במסגרת התכנון המוניציפלי; הנעת הליכי חקיקה לשיפור ההגנה על מבנים ואתרים.²⁰

המועצה פועלת כעמותה עצמאית מינואר 2008,²¹ ומעמדה: גוף ציבורי מקצועי "ללא מעמד וביטוי בחוק".²² עם זאת היא רשאית ליזום תוכניות לשימור אתרים מתוקף שני החוקים האלה:

- צו של שר הפנים מתוקף סעיף 3 **בתוספת הרביעית לחוק התכנון והבנייה**, שמסמך אותה לשמש גוף מייצע לרשויות התכנון והבנייה,²³ ובאמצעות חוזר מנכ"ל משרד הפנים: "קווים מנחים לפעולות השימור ברשויות המקומיות", שלפיו "המועצה לשימור מבנים ואתרי התיישבות... בתחומי שימור אתרים, היא גוף ציבורי-מקצועי שהוסמך על-ידי שר הפנים ליזום תוכניות לשימור אתרים בכל הארץ, ואשר ניתן להסתייע בו בכל עניין הקשור לנושאי השימור".²⁴

- **תיקון מס' 8 לחוק הגנים הלאומיים, שמורות טבע, אתרים לאומיים ואתרי הנצחה**, תשנ"ח-1998, הנותן לה מעמד כגוף שיכול לקבל היתר לניהול אתר לאומי.²⁵ "רשאי השר לתת היתר לניהול אתר לאומי לגוף נוסף על הגופים המנויים באותו סעיף, שמתקיימים בו כל אלה: (1) הוא תאגיד שהתאגד בישראל הפועל שלא למטרת רווח; (2) בין מטרתו שימור מבנים ואתרים בעלי חשיבות לאומית היסטורית בהתפתחות היישוב בארץ; (3) התאגיד, נשוא המשרה בו או מנהל התאגיד לא הורשע בעבירה שמפאת מהותה... אין התאגיד ראוי לנהל אתר לאומי, ולא הוגש נגד מי מהם כתב אישום...".

מקורות המימון של המועצה: תמיכה תקציבית של משרד התרבות והספורט ובמסגרת תוכנית מורשת במשרד ראש הממשלה (פירוט בהמשך); הכנסות מביקורים בעשרה אתרי מורשת המופעלים על-ידי המועצה; דמי השתתפות בכנסים ובסדורים שהיא מארגנת; דמי חבר במועצה וגיוס תרומות. בשנים 2010–2014 היה תקציב המועצה 30–38 מיליון ש"ח בכל אחת מהשנים, ו-65% מהתקציב הוקדש לביצוע שימור פיזי.²⁶

2.3. רשות הטבע והגנים

כאמור, רשות הטבע והגנים פועלת מתוקף חוק הגנים הלאומיים, שמורות טבע, אתרים לאומיים²⁷ ואתרי הנצחה, תשנ"ח-1998,²⁸ והיא באחריות המשרד להגנת הסביבה. תפקידי הרשות הם טיפול בשמורות הטבע והגנים הלאומיים והגנה על ערכי הטבע והמורשת, פיקוח עליהם וטיפולם,²⁹ והיא רשאית לעשות

²⁰ אתר האינטרנט של המועצה לשימור אתרי מורשת ישראל, כניסה אחרונה: 11 באוגוסט 2015.

²¹ המועצה הוקמה בשנת 1984 כמחלקה בחברה להגנת הטבע בהמלצת ועדת החינוך של הכנסת.

²² דוח מבקר המדינה על הרשויות המקומיות לשנת 2005, עמ' 64.

²³ שם, עמ' 65.

²⁴ ילקוט פרסומים מס' 3978, אישור לעניין הצעת תוכניות לשימור אתרים לפי חוק התכנון והבנייה, השתכ"ח-1965, 27 בפברואר 1992.

²⁵ חוזר מנכ"ל משרד הפנים מס' 95/1, קווים מנחים לפעולות השימור של ועדות השימור ברשויות המקומיות, 12 בפברואר 1995. חוזר מנכ"ל משרד הפנים מס' 4/99, קווים מנחים לפעולות שימור ברשויות המקומיות, 14 באפריל 1999.

²⁶ סעיף 41(א) לחוק גנים לאומיים, שמורות טבע, אתרים לאומיים ואתרי הנצחה, תשנ"ח-1998.

²⁷ חומי נורבשטיין, סמנכ"ל המועצה לשימור אתרי מורשת ישראל, מכתב, 18 במאי 2015.

²⁸ על-פי סעיפים 1 ו-38 לחוק גנים לאומיים, שמורות טבע, אתרים לאומיים ואתרי הנצחה, תשנ"ח-1998. אתר לאומי מוגדר "מבנה או קבוצת מבנים... בעלי חשיבות לאומית היסטורית בהתפתחות היישוב בארץ..." ששר הפנים בהתייעצות עם מועצת רשות הטבע והגנים הכריז כי הוא אתר לאומי.

²⁹ חוק גנים לאומיים, שמורות טבע, אתרים לאומיים ואתרי הנצחה, תשנ"ח-1998.

שם, סעיף 6.

בשטחים שבאחריותה כל פעולה הדרושה למילוי תפקידה, ובתוך כך "פעולות לשימור ושיקום ערכי טבע, נוף ומורשת, וכן אתרים לאומיים".³⁰

הרשות מבצעת פעולות לשמירה, שימור ותחזוקה של כ-9,000 אתרי עתיקות הנמצאים בגנים לאומיים ובשמורות טבע. אתרים אלו נחלקים לשתי קבוצות: (1) אתרים ארכיאולוגיים מהתקופה הפרהיסטורית עד 1700 לספירה הכללית; (2) אתרי מורשת משנת 1700 עד ימינו ובהם בעיקר אתרים מתקופת ההתיישבות. נזכיר כי רשות העתיקות היא הגורם האחראי מבחינה חוקית לעתיקות בארץ, לרבות אלה שבגנים הלאומיים ובשמורות הטבע.

ברשות הטבע והגנים פועלים ארבעה צוותי שימור, והיא יוזמת שימור של בתי-כנסת שבתחומי הגנים הלאומיים ושמורות הטבע. פעולות השימור נעשות במסגרת תקציבה הפנימי של הרשות ובשיתוף פעולה עם גופים אחרים, כמו רשות העתיקות, משרד התיירות ואגף במשרד ראש הממשלה האמון על תוכנית "מורשת" מורשת ראש הממשלה.³¹

מינהל התכנון³²

כאמור, פעולות השימור נדרשות גם מתוקף התוספת הרביעית לחוק התכנון והבנייה, תשכ"ה-1965,³³ שקבועות בה הוראות בדבר תוכניות לשימור אתרים במסגרת חוק התכנון והבנייה, ועל-פי חוזרי מנכ"ל משרד הפנים. בתיקון לחוק התכנון והבנייה מיולי 2015 נקבע כי מינהל התכנון ולשכות התכנון המחוזיות יועברו ממשרד הפנים למשרד האוצר.³⁴

על-פי התוספת הרביעית לחוק התכנון והבנייה, ועדה מקומית רשאית להחליט על קבלת תוכנית לשימור בניין או קבוצת בניינים, או חלק מהם, שלדעת מוסד תכנון הם בעלי חשיבות היסטורית, לאומית, אדריכלית או ארכיאולוגית, בתוכנית ייכללו הוראות בדבר השימושים המותרים והאסורים באתר,³⁵ ו"דינה של התוכנית לשימור כדינה של תוכנית מתאר מקומית".³⁶

אחת הבעיות שהרשויות המקומיות מתמודדות עמן בבואן לאשר תוכנית שימור היא החשש מתביעות פיצויים מבעל הנכס המיועד לשימור, שיש לו זכויות בנייה על-פי תוכנית סטטוטורית, וכל הפחתה מזכויות הבנייה מחייבת תשלום פיצויים בגין הפחתה בזכויות הבנייה. על-פי הספר "ישן מול חדש בירושלים – סוגיות במדיניות שימור בירושלים", על-פי רוב לא עומדים לרשות הרשויות המקומיות המשאבים הנדרשים לפיצוי הבעלים, והפשרה המושגת מאפשרת לבעלים לבנות תוספת בנייה על המבנה המיועד לשימור. בספר צוין עוד כי אתרים רבים בעלי חשיבות היסטורית וארכיטקטונית נופלים קורבן לחוסר היכולת של הרשות המקומית לגייס משאבים לשימור.³⁷

³⁰ חוק גנים לאומיים, שמורות טבע, אתרים לאומיים ואתרי הנצחה, תשנ"ח-1998, סעיף 7(א)(1).

³¹ זאב מרגלית, אחראי שימור ברשות הטבע והגנים הלאומיים, מכתב, 11 במאי 2015.

³² מינהל התכנון והלשכות המחוזיות הועברו ממשרד הפנים למשרד האוצר. [הצעת חוק התכנון והבנייה, תשכ"ה-1965 \(תיקון מס' 104\)](#), 20 ביולי 2015, [התקבלה בקריאה ראשונה ב-20 ביולי 2015](#).

³³ [חוק התכנון והבנייה, תשכ"ה-1965 \(תיקון 103 והוראת שעה\)](#).

³⁴ [הצעת חוק התכנון והבנייה, תשכ"ה-1965 \(תיקון מס' 104\)](#), 20 ביולי 2015, [התקבלה בקריאה ראשונה ב-20 ביולי 2015](#).

³⁵ [לתוספת הרביעית לחוק התכנון והבנייה, תשכ"ה-1965](#).

³⁶ סעיף 2(א), שם.

³⁷ ישראל קמחי, עורך, [ישן מול חדש בירושלים - סוגיות במדיניות שימור בירושלים](#), מכון ירושלים לחקר ישראל, 2014, עמ' 14-15.

בתוספת הרביעית לחוק התכנון והבנייה נקבע שכל רשות מקומית תקים **ועדה לשימור אתרים**. בחוזר מנכ"ל משרד הפנים שעניינו מתן קווים מנחים לפעולות של ועדות השימור ברשויות המקומיות נכתב כי "הוועדה לשימור אתרים נמנית על הוועדות שחובה על הרשות לכונן" (ההדגשה במקור).³⁸ בראש הוועדה יעמוד ראש הרשות או סגנו, או יו"ר ועדת המשנה לתכנון ובנייה, וחבריה יהיו שלושה חברי מועצת הרשות, עובד הרשות הבקי בענייני תכנון ובנייה ויועץ המצוי בנושא שימור מבנים ואתרי התיישבות.

על-פי חוזר המנכ"ל, לצורך מינוי יועץ המצוי בנושא השימור אפשר להסתייע במועצה לשימור מבנים ואתרי התיישבות.³⁹ לפי החוזר, הוועדה לשימור אתרים תיפגש בהתאם לצורך ולפחות אחת לשלושה חודשים.⁴⁰

תפקידי הוועדה לשימור אתרים:

- גיבוש רשימת אתרים לשימור – בתוך שנתיים מהקמת הוועדה עליה להכין רשימת אתרים שהוקמו בשנים 1700–1958 וראויים לשימור, בצירוף הנימוקים לכך, והיא רשאית לשנות רשימה זו בכל עת.⁴¹ מתוך הרשימה תקבע הוועדה ותאשר את האתרים לשימור, בהגדרת השימושים האפשריים בהם מבחינת פיתוח פיזי, כלכלי, מסחרי ותיירותי.
- ליווי דיוני הוועדה המקומית לתכנון ובנייה באישור הרשימה ומעקב אחריהם. עם זאת, הוועדה המקומית תתייעץ עם ועדת השימור לפני מתן אישורי בנייה לתוכניות שיש להן זיקה לאתרים שברשימה.
- ייעוץ למועצת הרשות המקומית ולוועדה המחוזית בכל הקשור לשימור אתרים – אם נתבקשה לייעוץ.⁴²
- הסברה והגברת המודעות הציבורית לחשיבות של שימור אתרים.⁴³

לפי דוח מבקר המדינה לשלטון המקומי לשנת 2005, בנושא שימור מבנים ואתרים, רק רשויות מעטות יישמו את ההוראות שבתוספת הרביעית לחוק התכנון והבנייה, בין היתר משום שהחוק אינו מרחיב בהוראותיו בנושא השימור, ובשל היעדר כלים אפקטיביים להגנה על מבנים ואתרים הראויים לשימור.⁴⁴ לאור דוח מבקר המדינה האמור גיבש מינהל התכנון קווים מנחים לשילוב דרישות בנושא שימור אתרים במכרזים לתוכניות מתאר מקומיות. בינואר 2006 הוקם **צוות שימור ארצי**, שנועד ללוות את נושא השימור במוסדות התכנון ולסייע בגיבוש מדיניות שימור ארצית וכלים למימושה.⁴⁵

³⁸ חוזר מנכ"ל משרד הפנים מס' 95/1, קווים מנחים לפעולות השימור של ועדות השימור ברשויות המקומיות, 12 בפברואר 1995. חוזר מנכ"ל משרד הפנים מס' 4/99, קווים מנחים לפעולות שימור ברשויות המקומיות, 14 באפריל 1999.

³⁹ חוזר מנכ"ל משרד הפנים מס' 95/1, קווים מנחים לפעולות השימור של ועדות השימור ברשויות המקומיות, 12 בפברואר 1995. חוזר מנכ"ל משרד הפנים מס' 4/99, קווים מנחים לפעולות שימור ברשויות המקומיות, 14 באפריל 1999.

⁴⁰ שם.

⁴¹ סעיף 12 לתוספת הרביעית לחוק התכנון והבנייה, תשכ"ה-1965.

⁴² תוספת הרביעית לחוק התכנון והבנייה, תשכ"ה-1965.

⁴³ חוזר מנכ"ל משרד הפנים מס' 95/1, קווים מנחים לפעולות השימור של ועדות השימור ברשויות המקומיות, 12 בפברואר 1995. חוזר מנכ"ל משרד הפנים מס' 4/99, קווים מנחים לפעולות שימור ברשויות המקומיות, 14 באפריל 1999.

⁴⁴ משרד מבקר המדינה, דוח מבקר המדינה על הרשויות המקומיות לשנת 2005, עמ' 58.

⁴⁵ מאתר האינטרנט של מינהל התכנון.

עם זאת, צוות השימור הארצי אינו גוף סטטוטורי בעל סמכויות, והחלטותיו אינן מחייבות.⁴⁶ לדברי דורון דרוקמן, סגן מנהל לתכנון אסטרטגי במינהל התכנון, הצורך בפעילות צוות השימור הארצי פחת בהדרגה, עד שבוטל, בשל ההתבססות המקצועית של מערך יועצי השימור בלשכות התכנון המחוזיות, שבעיקר בהן נדונות תוכניות השימור.⁴⁷ ליועצי השימור הכשרה באדריכלות, ועיקר תפקידם לגבש חוות דעת בתחום השימור לוועדות התכנון המקומיות.

להלן סקירה תמציתית של פעילות יועצי השימור בלשכות התכנון המחוזיות, על-פי התשובות שהתקבלו מהלשכות על פנייתנו בנושא. ככלל, מן התשובות עולה כי בכל המחוזות (למעט מחוז הדרום, שממנו לא התקבלה תשובה) אכן מכהן יועץ שימור, אם כי קשה לקבוע איזה משקל עמדתו מקבלת בהחלטות של לשכות התכנון המחוזיות.

בלשכת התכנון של מחוז ירושלים מכהנים שלושה יועצי שימור. מלשכת המחוז נמסר כי, ככלל, הוועדה המחוזית מקבלת ומאמצת את המלצות יועצות השימור, ובמקרים שאינם מובהקים הסוגיה מובאת להכרעת הוועדה.⁴⁸

בלשכת התכנון של מחוז המרכז מכהנים מאז שנת 2006 יועץ שימור ורכזת שימור בעלת תעודת התמחות בנושא שימור. בתקופה שבין יוני 2014 ליוני 2015 קיבלה הוועדה המחוזית את עמדותיו של יועץ השימור בכל המקרים שבהם היה שותף לדיון.⁴⁹

בלשכת התכנון של מחוז תל-אביב מכהנת יועצת שימור מחוזית שהיא אדריכלית בהכשרתה, ובכל וועדה מקומית יש יועץ שימור. לדברי רכזת השימור המחוזית, "מכיוון שיועץ השימור הוא למעשה יועץ מקצועי, הוועדה לרוב מקבלת את חוות דעתו, אך זה לא סיסטמטי וקבוע. לא תמיד דעתו מתקבלת על פני כל חברי הוועדה, ולעתים דעתו כלל לא מתקבלת או מתקבלת בחלקה. הכול תלוי בהיבטים הכוללים של תוכנית כזו או אחרת וביכולת של השימור להיטמע בה בצורה מיטבית".⁵⁰

בלשכת התכנון של מחוז הצפון מועסקת יועצת שימור שהיא אדריכלית בהכשרתה, ובין יתר תפקידיה היא משמשת יו"ר הוועדה הארכיטקטונית לעיר העתיקה צפת, ונציגת לשכת התכנון בוועדות הארכיטקטוניות של עכו העתיקה, עכו המנדטורית וראש-פינה. פירוט המקרים שבהם לא התקבלה חוות דעתה של יועצת השימור במחוז בתקופה שבין יוני 2014 ליוני 2015 והנימוקים לכך: תל מגידו – התנגדות רשות הטבע והגנים; כפר-כמא – התנגדות ראש המועצה; יסוד-המעלה – "יועצת השימור מגזימה"; כפר-רופין – התנגדות הקיבוץ לשינויים בתוכנית; עין-המפרץ – התנגדות הקיבוץ לשינויים בתוכנית.⁵¹

לשכת התכנון של מחוז חיפה מעסיקה יועצת שימור חיצונית שנבחרה במכרז. חוות דעתה של יועצת השימור נבחנת על-ידי מתכנתת המחוז וצוותה, והם ממליצים לוועדה המחוזית אם לאמץ או לדחות את חוות הדעת. לעתים חוות הדעת מתקבלת במלואה, לעתים בחלקה, ולעתים היא נדחית.⁵²

⁴⁶ אדרי' דורון דרוקמן, סגן לתכנון אסטרטגי במינהל התכנון, משרד הפנים, מכתב, 18 במאי 2015.
⁴⁷ שם.

⁴⁸ שירה תלמי, מתכנתת מחוז ירושלים, מכתב, 6 ביולי 2015.

⁴⁹ אפרת לוי, מתכנתת ורכזת שימור בלשכת התכנון במחוז המרכז, מכתב, 11 באוגוסט 2015.

⁵⁰ אדרי' אורלי כהן, יועצת שימור מחוזי, לשכת התכנון של מחוז תל-אביב, מכתב, 13 באוגוסט 2015.

⁵¹ אדרי' ברכה אור, יועצת השימור בלשכת התכנון של מחוז הצפון, מכתב, 7 ביולי 2015.

⁵² ליאת פלד, מתכנתת בלשכת התכנון של מחוז חיפה, מכתב, 5 ביולי 2015.

עשר שנים לאחר פרסום דוח מבקר המדינה האמור, ובמענה לפניית מרכז המחקר והמידע של הכנסת, השיב אדר' דורון דרוקמן, סגן לתכנון אסטרטגי במינהל התכנון, כי אין למינהל התכנון מידע באילו רשויות פועלות ועדות שימור ובאילו לא פועלות ועדות כאלה.⁵³

3. היעדר גורם מתכלל לתחום השימור

בשנת 1999 חתמה ישראל על האמנה למורשת עולמית, המחייבת כל מדינה החתומה עליה להקים מנגנון מרכזי לריכוז וליישום פעולות השימור בה.⁵⁴ בשנת 2004 הקימה הוועדה הישראלית למורשת עולמית – אונסקו – צוות חשיבה לנושא, וזה המליץ להקים גוף ממלכתי שירכז את הטיפול בשימור בארץ. בדוח מבקר המדינה האמור, לשנת 2005, העיר המבקר כי ריבוי הגופים והיעדר גורם מתכלל מקשים את ביצוע עבודת השימור: "לכל מי שעוסק בשימור מטרות משלו, ואין מדיניות מרכזית בתחום... ריבוי החוקים והגופים העוסקים בשימור מבנים ואתרים מקשה על הגורמים השונים את התיאום בעניין ואת ביצוע השימור...".⁵⁵

מבקר המדינה העיר גם כי על הגופים העוסקים בשימור להגדיר מי מופקד על הטיפול באתרים שהוקמו בשנים 1700–1888 לספירה, שהרי רשות העתיקות מטפלת בעתיקות שנעשו עד שנת 1700 והמועצה לשימור אתרים מטפלת באתרים שמקורם משנת 1888 לספירה. במענה למבקר המדינה השיב משרד הפנים כי שימור האתרים משנת 1700 ואילך הוא בסמכות הרשויות המקומיות. רשות העתיקות השיבה למבקר כי בדעתה לפעול לשינוי החקיקה כך שהוראות החוק יחולו על עתיקות שמקורן עד שנת 1840. המועצה לשימור אתרים התנגדה לשינוי החוק בטענה שהדבר יפגע בכושר תפקודה בתחום השימור, שלטענתה יש לה בכורה בו.⁵⁶ נציין כי עמדת משרד החינוך היא שיש להקים "רשות מורשת ישראל".⁵⁷

בשנת 2009 בחן הוועד הישראלי למורשת עולמית – אונסקו – שבמשרד החינוך את האפשרות להקים מנגנון מרכזי לשימור אתרי המורשת בישראל. במסמך שהכין לוועד בנושא זה ד"ר בני פירסט, "מנגנון מרכזי למורשת ישראל: ניתוח ובחינת חלופות", הוצגו החלופות האלה: (1) השארת המצב הקיים; (2) הקמת מינהל למורשת תרבותית בתוך גוף ציבורי או ממלכתי קיים; (3) הקמת ועדה בין-משרדית; (4) הקמת מועצה ציבורית מייצעת; (5) הקמת מועצה לאומית; (6) הקמת רשות ממלכתית; (7) הקמת ועדה למורשת התרבותית בכנסת; (8) הקמת גוף עצמאי; (9) מודל משולב של כמה מהמודלים האמורים.⁵⁸ ד"ר פירסט המליץ להקים גוף ממלכתי לשימור אתרי מורשת, כמו מינהל או רשות עצמאית סטוטורית במסגרת משרד ממשלתי קיים. מאז, כשמונה שנים לאחר פרסום הדוח, לא נעשה כל שינוי בנושא זה ולא יושמו ההמלצות שבדוח. בתוך כך, בשנת 2010 הושקה במשרד ראש הממשלה תוכנית תשתית למורשת לאומית לשימור אתרי המורשת לאומית (תוכנית "מורשת").

⁵³ אדר' דורון דרוקמן, סגן לתכנון אסטרטגי, מינהל התכנון במשרד הפנים, מכתב, 18 במאי 2015.

⁵⁴ האמנה למורשת עולמית.

⁵⁵ משרד מבקר המדינה, [דוח מבקר המדינה על הרשויות המקומיות לשנת 2005](#), עמ' 58.

⁵⁶ שם, עמ' 79.

⁵⁷ שם.

⁵⁸ ד"ר בני פירסט, האוניברסיטה העברית, מנגנון מרכזי למורשת ישראל: ניתוח ובחינת חלופות, מרס 2011.

3.1. תוכנית תשתית מורשת לאומית (תוכנית "מורשת")

בפברואר 2010 השיקה הממשלה תוכנית להעצמת המורשת הלאומית, לשימור המורשת הלאומית והציונית בארץ-ישראל, שיקום נכסיה העצמתה והנחלת ערכיה,⁵⁹ באחריות אגף מורשת במשרד ראש הממשלה, שכפוף למוזכיר הממשלה. במאי 2015 הועברה תוכנית זו לסמכות משרד ירושלים ומורשת.⁶⁰

בתוכנית "מורשת", שנועדה להביא לשיקום מבנים, אתרים ואתרי מורשת, "לשמרם ולפעול להעצמתם, ולהציגם כעדות מוחשית לתרבות של העם היהודי בארצו",⁶¹ נכללים כ-300 מיזמים, משתי קבוצות: (1) שימור תשתיות מורשת מוחשית – אתרי ארכיאולוגיה, אתרים ומבנים לשימור, מוזיאונים, ארכיונים ואנדרטאות; (2) שימור תשתיות בלתי-מוחשיות – דיגיטציה של ארכיונים, שימור השפה העברית, זמר עברי מוזיקה מסורתית, סרטים ומחול עממי.

הקריטריונים לקביעת הנכסים שייכללו בתוכנית "מורשת":⁶²

(1) ערכיות (25%) – הערך ברמה ההיסטורית והלאומית; עוצמת הסיפור והמחשתו; נדירות הנכס והייצוגיות שלו; האותנטיות של הנכס;

(2) הצלה (10%) – דחיפות הפעולות לשימור ולהצלת נכסים;

(3) מדיניות (5%) – ניקוד לפריפריה ולירושלים;

(4) אפקטיביות (35%) – אתר בעל השפעה ואטרקטיביות מיוחדת; הנוכחות והאיכות של האתר; כושר משיכה יוצא דופן; אתר שבמקבץ של אתרי ביקור או במסלול תיור קיים המתחבר למקבץ או מסלול טיול; נכס הנמצא בשכנות לקהילה או יישוב או קשור לקהילה; הערכת תרומת האתר להגברת המודעות בקהל היעד;

(5) ישימות ויעילות כלכלית (25%) – רמת התכנון, הביצוע והמימון באתר; ההשקעה הנדרשת למימוש הפוטנציאל של האתר יחסית לחשיפה הצפויה.

לתוכנית תקציב שש-שנתי של כ-600 מיליון ש"ח, מהם כ-400 מיליון ש"ח מתקציבי משרדי הממשלה כמפורט בהחלטת הממשלה.⁶³ כאמור, במאי 2015 הועברה התוכנית למשרד ירושלים ומורשת.

4. היעדר רשימת מצאי (אינוונטר) של אתרים לשימור

פעולות לשימור אתרים ומבנים מחייבות לפני הכול גיבוש רשימת מצאי (אינוונטר) של אתרים המיועדים לשימור מאושרת ומעוגנת בתוכניות הסטטוטוריות.⁶⁴ לפי מסמך זה, אינוונטר השימור נועד לזהות את אתרי המורשת בכלל אתרי העתיקות, ולאפשר להגן עליהם, לשמרם ולפתחם, וכן לסווגם על-פי

⁵⁹ החלטת הממשלה מס' 1412, [העצמת תשתיות מורשת לאומית – תוכנית "מורשת"](#), 21 בפברואר 2010. מתוך חוברת מתווה פעולה לשיקום והעצמת תשתיות המורשת הלאומית.

⁶⁰ החלטת הממשלה מס' 46, [הקמת משרד ירושלים ומורשת והעברת שטחי פעולה](#), 31 במאי 2015.

⁶¹ משרד ראש הממשלה, [תוכנית אסטרטגית לשיקום, שימור והעצמת המורשת הלאומית](#), פרק 6.2 – מערך ארגוני לשימור המורשת הלאומית, עמ' 56.

⁶² שם, עמ' 77-78.

⁶³ החלטת הממשלה מס' 1412, [העצמת תשתיות מורשת לאומית – תוכנית "מורשת"](#), 21 בפברואר 2010.

⁶⁴ משרד ראש הממשלה, [תוכנית אסטרטגית לשיקום, שימור והעצמת המורשת הלאומית](#), פרק 6.2 – מערך ארגוני לשימור המורשת הלאומית, עמ' 57.

קריטריונים של נדירות, מצב השתמרות ורגישות לאיומים. באינוונטר יש לכלול: 1) מידע לצורכי תכנון; 2) הערכת סיכונים; 3) שיתוף מידע ברשת.

משיחות עם גורמים העוסקים בשימור בארץ עולה כי אין רשימת מצאי (אינוונטר) מרכזית של כלל האתרים בארץ הראויים לשימור או שעברו שימור, ובהם בתי-כנסת. רשימת מצאי אמורה לשמש כלי עבודה לכל הגורמים העוסקים בשימור, ולהיות נגישה לכלל הציבור. היעדר רשימה כזאת יוצר קושי להעריך את היקף האתרים המיועדים לשימור, מצבם הפיזי וערכם התרבותי.⁶⁵

לרשות העתיקות יש רשימת מצאי של אתרי עתיקות, אך אין רשימת מצאי של אתרים לשימור. יש להבחין בין אתר עתיקות ובין אתר מורשת ארכיאולוגית; הכרזה על אתר עתיקות מבוססת על גיל הנכס בלבד, ואינה מקנה לו מעמד של אתר לשימור, ולעומת זה אתר מורשת הוא מקום שמיוחסת לו חשיבות ולכן הוחלט לשמרו. רוב האתרים הארכיאולוגיים אינם מקבלים כיום מעמד של אתר מורשת.

באתר האינטרנט של המועצה לשימור אתרים יש רשימת אתרים שעברו שימור, אך היא אינה מלאה.⁶⁶ במענה על פניית מרכז המחקר והמידע של הכנסת השיבה סמנכ"לית המועצה כי יש למועצה רשימת אתרים, אך הרשימה לא הועברה לדינו.⁶⁷

לפי התוספת הרביעית לחוק התכנון והבנייה, שעניינה שימור, ולפי חוזר מנכ"ל משרד הפנים משנת 1995, הוועדה לשימור אתרים, שתוקם בכל רשות מקומית, תכין רשימת אתרים בתחומה שראויים לשימור עם הנימוקים לכך (הקריטריונים המומלצים לגיבוש רשימות אלו יפורטו להלן בסעיף 4.1.1).⁶⁸ **כעשור לאחר מכן העיר מבקר המדינה, בדוח לשנת 2005, כי היעדר רשימת מצאי מקיפה פוגע בעבודות השימור. לדבריו, "ביזור הסמכויות בעניין זה וריבוי הגופים העוסקים בשימור, והעובדה שטרם נקבע אינדקס ממלכתי לאתרים... מקשים... נקיטת פעולות שימור בישראל".**⁶⁹

לפי דוח הפעילות של צוות השימור הארצי במינהל התכנון של משרד הפנים משנת 2009, בשנים 2008-2009 הסתיים השלב הראשון של גיבוש רשימת האתרים לשימור.⁷⁰ עם זה, לדברי אדרי' דורון דרוקמן, סגן מנהל לתכנון אסטרטגי במינהל התכנון, רשימת זו לא גובשה, בין היתר משום שלרשימות השימור המקומיות אין מעמד סטטוטורי ומשום שכל תוכנית מאושרת שהוגדר בה מבנה לשימור נכללת ממילא במאגר התוכניות הכולל. לדברי אדרי' דרוקמן, למיטב ידיעתו היו כמה יוזמות של לשכות התכנון המחוזיות לפנות לוועדות המקומיות בבקשת מידע על ועדות השימור ורשימות השימור.⁷¹

להלן סקירה תמציתית על ניהול רשימות מצאי בלשכות התכנון המחוזיות, על-פי התשובות שהתקבלו מהלשכות על פנייתנו בנושא:

⁶⁵ [רשות העתיקות, הסקר הארכיאולוגי לאינוונטר השימור](#), כתבה יעל אלף, ספטמבר 2014.

⁶⁶ אתר האינטרנט של המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, כניסה אחרונה: 4 בספטמבר 2015.

⁶⁷ חומי נובנשטרן, סמנכ"לית המועצה לשימור אתרי מורשת ישראל, מכתב, 3 בספטמבר 2015.

⁶⁸ סעיף 12(א) וסעיף 12(ב) [לחוק התכנון והבנייה, תשכ"ה-1965](#).

חוזר מנכ"ל משרד הפנים מס' 95/1, [קווים מנחים לפעולות השימור של ועדות השימור ברשויות המקומיות](#), 12 בפברואר 1995.

חוזר מנכ"ל משרד הפנים מס' 4/99, [קווים מנחים לפעולות שימור ברשויות המקומיות](#), 14 באפריל 1999.

⁶⁹ משרד מבקר המדינה, [דוח מבקר המדינה על הרשויות המקומיות לשנת 2005](#), עמ' 58.

⁷⁰ מינהל התכנון, משרד הפנים – צוות השימור הארצי, [דוח פעילות מס' 7 – הפעילות במחוזות במחצית הראשונה של שנת 2009](#), 10 באוגוסט 2009.

⁷¹ אדרי' דורון דרוקמן, סגן מנהל לתכנון אסטרטגי, מינהל התכנון, משרד הפנים, מכתב, 18 במאי 2015.

בלשכת מחוז ירושלים יש כמה מסמכים שרשומים בהם אתרים המיועדים לשימור, חלקם מסמכים סטטוטוריים וחלקם מסמכים מנחים. מסמכים אלו מתפרסמים באתרי האינטרנט של לשכת התכנון, של עיריית ירושלים ושל רשות מקרקעי ישראל, כמפורט להלן:⁷²

- כרטסת שימור שרשומים בה 4,000 מבנים ואתרים לשימור בירושלים – הכרטסת אינה מסמך סטטוטורי, אך היא מקודמת לאישור בוועדה המקומית ומתפרסמת באתר העירייה;
- תוכנית 3423, קביעת אתרים לשימור – תוכנית המגדירה כ-110 בניינים, אתרים ומבנים ייחודיים בעלי ערך אדריכלי או היסטורי הראויים לשימור שמדורגות בה עבודות השימור הנדרשות. תוכנית זו אושרה בשנת 1990 ויש לה תוקף סטטוטורי;
- תוכנית 2097 ותוכנית 2097/א' – תוכניות לקביעת אתרים לשימור שמוגדרים בהן מבנים ואתרים המיועדים לשימור בירושלים ובמחוז, אושרו בשנת 1990 ויש להן תוקף סטטוטורי;
- תוכניות נוספות – תוכנית 2878 לשכונת טלביה והמושבות; תוכנית 3770 לשכונת בקעה; תוכנית 9988 לשכונת רחביה; תוכנית 2343 לשכונת בית-ישראל;
- תוכניות-אב לשכונות – תוכניות ללא תוקף סטטוטורי שאושרו בוועדה המקומית והמחוזית ונחשבות מסמכי מדיניות בין היתר בהיבטים של שימור: תוכנית-אב לשכונת בקעה, לשכונת תלפיות, למושבות ועוד.

בתוכנית המתאר המחוזית של מחוז חיפה נכללות רשימת אתרים לשימור ביישובי המחוז⁷³ והוראות לשימור. לדברי מתכנתת המחוז, הרשימה נגישה לציבור במסמכי תוכנית המתאר שמתפרסמים באתר האינטרנט.

לדברי מתכנתת מחוז חיפה, לכל רשות מקומית יש רשימת שימור, ובכל אחת משמונה ועדות התכנון הפועלות במחוז פועלת ועדת שימור המחזיקה ברשימת האתרים המיועדים לשימור.⁷⁴

בלשכת התכנון של מחוז הצפון אין רשימה מחוזית של אתרים שעברו שימור או שמיועדים לשימור, ולא הועלה מידע כלשהו בתחום זה לאתר האינטרנט.⁷⁵

בלשכת התכנון של מחוז המרכז אין רשימה של האתרים המיועדים לשימור או שעברו שימור, ולדברי רכזת השימור במחוז, "הנושא עולה לדיון מפעם לפעם במסגרת צוות השימור הארצי, בשל מורכבותו הטכנית והמשפטית. בשנים 2006 ו-2013 העבירה לשכת התכנון לכל הרשויות במחוז שאלון בנושא שימור, לצורך מעקב ובקרה על פעילות ועדות השימור ויצירת מסד נתונים עדכני. מ-54 רשויות 13 השיבו על השאלון.⁷⁶

⁷² שירה תלמי, מתכנתת מחוז ירושלים, מכתב, 6 ביולי 2015.

⁷³ **חיפה** – המושבה הגרמנית; מתחמי הבהאים; ואדי ניסנאס; טיילת פנורמה; תל שקמונה ואזור מערות הקבורה; מערת אליהו; מנזר הכרמליתים; סטלה מאריס; חורשת הארבעים; מחשוף הטון הוולקני בין הטכניון לאוניברסיטה; נחל בן-דור. **אום-אלפחם** – מרכז היישוב הוותיק. **עתלית** – חוות אהרונוסון; שדרת הדקלים; שטח הקינון בבריכות הצפוניות ונמל עתלית והמבצר הצלבני. **זיכרון יעקב** – המושבה ההיסטורית ומבנים ברחובות הסמוכים; היקב; גן רוטשילד; בית לנגה; גבעת זמריין. **עוספיא** – מרכז היישוב הוותיק; דאלית-אלכרמל – מרכז היישוב הוותיק; **בנימינה** – המושבה ההיסטורית; **חדרה** – מרכז המושבה ההיסטורית, חפציבה וסביבתה; **פרדס-חנה** – המושבה ההיסטורית ושדרת הגרווילאות; **גבעת-עדה** – גרעין המושבה ההיסטורית; מאיר שפיה – המושבה ההיסטורית; **עין-הוד** – היישוב ההיסטורי; **עין-שמר** – שחזור היישוב הישן.

⁷⁴ ליאת פלד, מתכנתת מחוז חיפה, מכתב, 5 ביולי 2015.

⁷⁵ אדרי' ברכה אור, יועצת שימור מחוז הצפון, מכתב, 7 ביולי 2015.

⁷⁶ [שאלון השימור של לשכת התכנון של מחוז המרכז, 2013.](#)

בלשכת התכנון של מחוז תל-אביב אין רשימת שימור מחוזית. לדברי יועצת השימור המחוזית רשימת האתרים המיועדים לשימור מפורסמת במינהל ההנדסה של כל רשות מקומית או עירייה.⁷⁷

נציין כי מינהל השימור ברשות העתיקות ואנשי תוכנית "מורשת" במשרד ראש הממשלה החלו ביוזמה לבניית מסד נתונים לפרויקט הצלת אתרים, ובתוך כך התגלה כי אין לרשויות מידע על צורכי השימור ועל פוטנציאל הפיתוח שלהם. עד היום רשימה כזו טרם גובשה. לדברי רענן כסליו, ראש מינהל השימור ברשות העתיקות, המינהל מנסה כבר שנים לגבש רשימת מצאי, אך הדבר לא יצא לפועל עד כה בשל היעדר תקציבים.⁷⁸

4.1 קריטריונים לגיבוש רשימת מצאי

בחוזר מנכ"ל משרד הפנים בנושא מוצע לוועדות השימור המקומיות להיעזר ברשימת המצאי של אתרים היסטוריים של המועצה לשימור אתרים. בחוזר מוצעים הקריטריונים המפורטים להלן לגיבוש הרשימה, אך הם אינם מחייבים אלא בגדר המלצה בלבד:⁷⁹

אתר בעל חשיבות היסטורית – אתר שהוא עדות לאירוע היסטורי בעל משמעות למדינה או ליישוב; מבנה או מתחם המעידים על תקופת ההתיישבות; מבנה שגרה בו או פעלה בו אישיות או קבוצת אנשים אשר השפיעו על התגבשות מדיניות היישוב והמדינה, התרבות ואורח החיים; מבנים המעידים על התפתחות התחבורה; מבני חינוך; מבני ממשל; **מבני דת – בית-כנסת, כנסייה או מסגד**; תרבות חומרית – מבנים, כלים, מבני חקלאות, מבנים המייצגים שיטות עיבוד חקלאיות, אתרי קרבות ומבני ביטחון;

אתר בעל חשיבות אדריכלית – מבנה שהוא דוגמה אופיינית לסגנון בנייה מסוים או לטכנולוגיית בנייה ספציפית, מבנה או מכלול של מבנים המצטיינים ביופי, בציוריות או בנדירות ארכיטקטונית; מבנה שהוא יצירת אמנות; אתר המצטיין בייחודיות נופית בהשתלבותו בסביבתו הקרובה, כמו גן היסטורי או נקודת תצפית.

הכללת אתר באחת מהקטגוריות האלה תיבחן על-פי קריטריונים מוסכמים,⁸⁰ ומידת חשיבותם של האתרים תיקבע על-פי אלה.⁸¹ חשיבות האירוע, התופעה, האישיות שהאתר קשור אליו, שתיקבע על-ידי מקורות כתובים ועל-פי הערכת מומחה; נדירות האתר; מאפייני האתר וסוגו (על-פי דעת מומחה); תוכן האתר; מקומו הפיזי של האתר ביישוב ואיכותו הפיזית (תקין, רעוע).

במדרג החשיבות של האתרים תיעשה הבחנה בין אתרים בעלי חשיבות לאומית לאתרים בעלי חשיבות מקומית, ובכל אחת מהקטגוריות יסווגו האתרים לשלוש דרגות של חשיבות כלהלן:

- בניין לשימור א' – אסור להריסה ולתוספות, כולל חלקים פנימיים בעלי ערך ארכיטקטוני;
- בניין לשימור ב' – אסורה הריסה, מותרת תוספת חלקית;

⁷⁷ אדר' אורלי כהן, יועצת שימור מחוזית, לשכת התכנון של מחוז תל-אביב, מכתב, 13 באוגוסט 2015.

⁷⁸ רענן כסליו, מנהל מינהל השימור ברשות העתיקות, פגישה, 15 באפריל 2015.

⁷⁹ חוזר מנכ"ל משרד הפנים מס' 95/1, קווים מנחים לפעולות השימור של ועדות השימור ברשויות המקומיות, 12 בפברואר 1995. חוזר מנכ"ל משרד הפנים מס' 4/99, קווים מנחים לפעולות שימור ברשויות המקומיות, 14 באפריל 1999.

⁸⁰ "המבחן לקריטריון ההיסטורי הוא בהיות האירוע, התופעה, האישיות וכו' מוזכרים בספרי ההיסטוריה כבעלי ערך היסטורי או לפחות עדות של אדם בעל סמכות בתחום הנדון על הערך ההיסטורי של האירוע, והמבחן לקריטריון האדריכלי יהיה אסמכתה מקצועית ואמינה". מתוך חוזר מנכ"ל משרד הפנים מס' 4/99, קווים מנחים לפעולות שימור ברשויות המקומיות, 14 באפריל 1999.

⁸¹ שם.

- בניין לשימור ג' – במקרים מיוחדים מותרת הריסה בשמירת אלמנטים מתוכו.

5. שימור ושיקום בתי-כנסת

5.1. רקע

בכל הדורות, בתי-כנסת שימשו מוסד מרכזי בחיי הפרט והקהילה היהודיים. השימוש בבת-כנסת כמקום תפילה החל לאחר חורבן בית-המקדש, ובמשך הזמן הפך בית-הכנסת למרכז חיי הקהילה היהודית. שתי הלכות מרכזיות נוגעות במבנה בתי-הכנסת: האחת, פתח בית-הכנסת צריך להיות בכיוון מזרח. השנייה, מבנה בית-הכנסת צריך להיות גבוה משאר המבנים ביישוב. בקהילות לא הקפידו על קיום הלכות אלו, ומבנה בתי-הכנסת וצורתם נקבעו על-פי הטעם המקומי ושיקולי הנהגת הקהילה. עם זאת, הרוב המכריע של בתי-הכנסת נבנו בכיוון ירושלים.⁸²

ממינהל השימור ברשות העתיקות נמסר לנו כי יש כ-200 אתרי עתיקות ברחבי הארץ המוזכרים בהקשר של בתי-כנסת, רובם בגליל ובגולן. מדובר באתרים שאפשר לסווגם באחת מהקטגוריות האלה: שרידי בתי-כנסת; שרידי מבנה שמוערך כבית-כנסת; פריטים אדריכליים שהשתייכו למבנה של קהילה יהודית; פריטים אדריכליים בשימוש משני שהשתייכו למבנה של קהילה יהודית.⁸³

לדברי ד"ר צבי אילן במבוא לספרו "בתי-כנסת קדומים בארץ-ישראל", "מפליא הדבר ואף משונה שאין במדינת ישראל... שום מוסד שעניינו הבלעדי הוא מחקר בתי-כנסת, שידאג להבטחת שימורם, שמירתם, אחזקתם והפצת המידע אודותיהם. אין מוזיאון מרכזי או אגף רציני במוזיאון שעניינו היחיד הוא בתי-כנסת קדומים". לדברי ד"ר אילן, רצפות פסיפס שנתגלו או נחפרו בבת-כנסת רבים הועברו מהם, האתרים לא פותחו, הממצאים מונחים במוזיאונים או במחסנים ומצבם של בתי-הכנסת שנחפרו אינו טוב בדרך כלל. אתרים מוזנחים הולכים ונהרסים, ולכן חיוני להקים גוף שעניינו היחיד הוא בתי-כנסת, והוא יעסוק בחקר, תיעוד, לימוד והוראה בתחום, וייזום פעולות לשמירה, לחיזוק ולשימור בתי-כנסת.⁸⁴

5.2. רשימת בתי-כנסת לשימור ברחבי הארץ

יש קושי בהצגת רשימה מלאה של בתי-כנסת עתיקים שעברו שימור, שמועמדים לשימור או שראויים לשימור בארץ, ולעתים אין מתאם בין רשימות הגופים העוסקים בכך. ייתכן שהסיבות לכך הן ריבוי הגופים העוסקים בשימור והיעדר רשימת מצאי מרכזית של אתרים לשימור בישראל (כפי שצוין לעיל בפרק 3).

להלן סיכום התשובות שקיבלנו מלשכות התכנון המחוזיות בדבר קיומן של רשימות מצאי של בתי-כנסת המיועדים לשימור או שעברו שימור בתחומיהן:

בלשכת התכנון של מחוז ירושלים אין רשימה ייחודית של בתי-כנסת המיועדים לשימור או שעברו שימור. לדברי מתכנתת המחוז מדובר בכ-100 בתי-כנסת המסומנים בכרטסת השימור העירונית ובתוכניות שונות (הרחבה בנושא שימור בירושלים ראו בפרק 7).⁸⁵

⁸² צבי אילן, **בתי-כנסת קדומים בארץ-ישראל**, הוצאת משרד הביטחון, 1991, מבוא.

⁸³ רענן כסליו, מנהל מינהל השימור ברשות העתיקות.

⁸⁴ צבי אילן, **בתי-כנסת קדומים בארץ-ישראל**, הוצאת משרד הביטחון, 1991, מבוא.

⁸⁵ שירה תלמי, מתכנתת מחוז ירושלים, מכתב, 6 ביולי 2015.

בלשכת התכנון של מחוז המרכז אין רשימת שימור ארצית, ולפיכך גם אין נתונים מדויקים על מספר בתי-הכנסת במחוז שעברו שימור או שמיועדים לשימור. עם זאת, רכזת השימור המחוזית העבירה לידנו רשימה חלקית של בתי-כנסת במחוז שעברו שימור או מיועדים לשימור.⁸⁶

מלשכת התכנון של מחוז תל-אביב נמסר כי "קיימים אין-ספור מבנים ומתחמים שבהם אנו עוסקים. קשה מאוד להפריד בית-כנסת או בית-תפילה. עם זאת, בעבר הלא-רחוק טיפלנו במתחם החסידות של הרב קוק בנווה-צדק, ויש לנו תוכניות מורכבות אחרות המשלבות בתוכן מבני תפילה..."⁸⁷

מלשכת התכנון של מחוז הצפון נמסר לנו כי בתי-הכנסת במחוז הצפון נחלקים לשלוש קבוצות:

- בתי-כנסת עתיקים, שנבנו לפני 1700 לספירה ונמצאים באתרים ארכיאולוגיים, בערים היסטוריות או בגרעיני יישוב היסטוריים שהוכרוזו על-ידי המשרד לשירותי דת כמקומות קדושים⁸⁸ או באזורי עתיקות המוגנים על-ידי חוק העתיקות;
- בתי-כנסת שנבנו אחרי 1700 לספירה, בתקופה המודרנית, על-פי רוב בערים היסטוריות או בגרעיני יישוב היסטוריים, וחוק העתיקות חל עליהם אם הם נמצאים באתרי עתיקות מוכרזים. בתי-כנסת שאינם באתרי עתיקות מוכרזים או שלא הוכרוזו מיועדים לשימור אינם בני-הגנה;
- בתי-כנסת מהתקופה המודרנית, שלחלקם ערכי שימור, הם בתחומי הרשויות וחוק העתיקות אינו חל עליהם. אם לא הוכרוזו מיועדים לשימור הם אינם בני-הגנה.

ללשכת התכנון במחוז חיפה אין מידע על בתי-כנסת במחוז המיועדים לשימור או שעברו שימור. לדברי מתכנת המחוז, הסיבה לכך היא שהאחריות לשימור מבנים ולמתן היתרי בנייה היא של הרשויות המקומיות.⁸⁹

להלן נתונים על מספר בתי-הכנסת המיועדים לשימור או שעברו שימור על-פי התשובות שקיבלנו מהגורמים שפנינו אליהם (פירוט שמות בתי-הכנסת שכל אחד מהגורמים דיווח עליו יש בנספח למסמך ז. חשוב לציין שיש ברחבי הארץ בתי-כנסת עתיקים נוספים רבים המיועדים לשימור או שעברו שימור, והם אינם כלולים ברשימה זו.⁹⁰

- **24** בתי-כנסת בטיפול תוכנית "מורשת" בשיתוף עם רשות העתיקות: 13 מיועדים לשימור; שישה בביצוע; ארבעה – לא ידוע סטטוס עבודות השימור; אחד – עבודות השימור הסתיימו.
- **עשרה** בתי-כנסת בטיפול תוכנית "מורשת" בשיתוף עם רשות העתיקות ורשות הטבע והגנים: שמונה מיועדים לשימור; אחד – עבודות השימור הסתיימו; אחד – סטטוס השימור לא ידוע.
- **11** בתי-כנסת בטיפול המועצה לשימור אתרים.
- **14** בתי-כנסת בטיפול רשות הטבע והגנים.
- **48** בתי-כנסת מיועדים לשימור או עברו שימור, על-פי תשובות לשכות התכנון המחוזיות, אך ללא פירוט הגורם המבצע.
- **45** בתי-כנסת בירושלים.

⁸⁶ אפרת לוי, רכזת השימור בלשכת התכנון של מחוז המרכז, מכתב, 11 באוגוסט 2015.

⁸⁷ אדרי' אורלי כהן, יועצת שימור מחוזית למחוז תל-אביב, מכתב, 15 באוגוסט 2015.

⁸⁸ המשרד לשירותי דת, רשימת המקומות הקדושים בצפון, כניסה אחרונה: 11 באוגוסט 2015.

⁸⁹ ליאת פלד, מתכנתת מחוז חיפה, מכתב, 5 ביולי 2015.

⁹⁰ לדוגמה, בגיליון של כתב-העת "אריאל" – בתי-כנסת בגליל ובגולן, תשמ"ז-1987, מפורטים בתי-כנסת עתיקים רבים באזורים אלה.

6. שימור בתי-כנסת בירושלים, בצפת ובטבריה

כדי לבחון את מצב שימורם של בתי-כנסת ביתר פירוט, בחרנו להתמקד בפעילות לשימור בתי-כנסת בשלוש ערים שיש בתחומן מספר גדול יחסית של בתי-כנסת עתיקים: ירושלים, צפת וטבריה.

6.1. ירושלים

המחלקה לשימור מבנים ואתרים היסטוריים בעיריית ירושלים כפופה לאגף תכנון העיר שבראשות מהנדס העירייה. ועדת שימור פועלת בעירייה כבר 12 שנה, מתכנסת באופן קבוע אחת לשבועיים ודנה באתרים המיועדים לשימור לאחר שנבחנו על-ידי מחלקת השימור של העירייה.⁹¹

מבני דת, ובהם בתי-כנסת, נבחרים על-פי אותם קריטריונים לשימור ככל האתרים שמיוחסים להם ערכי מורשת, היסטוריה ותרבות.⁹² במקביל לכך עיריית ירושלים מקדמת כמה תוכניות מתאר לשכונות בירושלים, כבסיס לתכנון ולביצוע, ובמסגרת זו נבחרות סוגיות השימור בכל שכונה.⁹³

בדוח מבקרת העירייה לשנים 2013/2014, שעסק גם בנושא שימור אתרים היסטוריים,⁹⁴ התריעה המבקרת על היעדר מדיניות שימור עירונית. בבדיקת המבקרת נמצאו ליקויים בהתנהלות הוועדה המקומית, ובין השאר נמצא כי החלטות הוועדה המקומית שסותרו את המלצת צוות השימור לא היו מנומקות וכי הוועדה המקומית דנה בתוכניות לשימור בלי שהונחה לפנייה חוות דעת של המחלקה לשימור ושל ועדת השימור.⁹⁵

במענה לדוח המבקרת האמור טען מהנדס העירייה כי החלה עבודה לגיבוש נוהל חדש של מדיניות שימור, ותאריך היעד לגיבוש הטיוטה של עקרונות מדיניות השימור היא סוף שנת 2014.⁹⁶ המבקרת המליצה לקבוע את שנת 2015 כתאריך יעד לאישור מסמך המדיניות.⁹⁷ על שאלת מרכז המחקר והמידע של הכנסת אם יש לעיריית ירושלים מדיניות שימור השיבה הממונה על מחלקת השימור בעירייה כי בימים אלה (מאי 2015) מתפרסם מכרז לכתובת מסמך מדיניות שימור לעיר ירושלים, שנועד להגדיר את האיזון הנכון בין שמירת הערכים התרבותיים בשכונות ההיסטוריות ובין מגמות פיתוח והתחדשות עירונית, ובמסגרתו ייבחן גם נושא השימור של מבני הדת בעיר.⁹⁸

לפי הדוח האמור, מבקרת העירייה מצאה כי אין לעיריית ירושלים רשימת אתרים לשימור כנדרש בחוק, לא נעשות פעולות לעיגון רשימה כזאת בתוכנית המתאר הסטטוטורית לשימור ולא נקבע תאריך יעד לסיום סקר האתרים לשימור. עקב זאת אתרים רבים המיועדים לשימור נותרו ללא הגנה סטטוטורית, ואין תעודף תקציבי או תכנוני של הנכסים המיועדים לשימור.⁹⁹ במענה למרכז המחקר והמידע של הכנסת השיבה הממונה על מחלקת השימור בעירייה כי "עיריית ירושלים נמצאת בעיצומו של פרויקט הכנת רשימת שימור לירושלים... כיום נסקרו מעל ל-30 מהשכונות בירושלים, ועם השלמתה של העבודה ייסקרו

⁹¹ אדרי' תמר קוד, ממונה על מחלקת השימור במחוז ירושלים, מכתב, 28 במאי 2015.

⁹² שם.

⁹³ שם.

⁹⁴ עיריית ירושלים, [דוח מבקרת העירייה לשנת 2013/2014, מינהל תכנון ותשתיות- שימור אתרים היסטוריים](#), עמ' 243. הביקורת נעשתה במחצית השנייה של שנת 2013.

⁹⁵ שם, עמ' 243.

⁹⁶ שם, עמ' 253.

⁹⁷ שם, עמ' 255.

⁹⁸ אדרי' תמר קוד, ממונה על מחלקת השימור במחוז ירושלים, מכתב, 28 במאי 2015.

⁹⁹ עיריית ירושלים, [דוח מבקרת העירייה לשנת 2013/2014, מינהל תכנון ותשתיות- שימור אתרים היסטוריים](#), עמ'

מעל ל-50 משכונות העיר". לדבריה, "הרשימה שנמצאת באתר האינטרנט העירוני היא דינמית ומתעדכנת באופן שוטף".¹⁰⁰

מבדיקת אתר האינטרנט של עיריית ירושלים עולה כי יש רשימת אתרים משנת 2009, ובה כ-5,400 אתרים לשימור.¹⁰¹ תחת הלשונית "רשימת השימור בהתהוות"¹⁰² נכתב כי זה שנים אחדות אגף התכנון ומחלקת השימור בעירייה פועלים למיפוי אתרי השימור בעיר ולגיבוש רשימת אתרים המיועדים לשימור, מחשבה והפיכתה לסטוטורית. לפי האתר, העבודה היא בשלביה הסופיים ונכללים בה קרוב ל-4,000 אתרים ומבנים לשימור, המוטמעים בשכבת האתרים לשימור ב-GIS העירוני¹⁰³ לשימוש הציבור.

לפי הספר "ישן מול חדש בירושלים", שנושאו שימור מבנים בעיר, "רשימת השימור הראשונה של ירושלים נקראה 'כרטיס השימור' ונערכה על-ידי צוות תוכנית-האב לירושלים ב-1965/6. הכרטיס עודכנה ב-1995 והורחבה שוב על-ידי מחלקת השימור של העירייה ב-2008. לרשימת השימור אין כיום מעמד חוקי, והיא לא פורסמה ברבים כפי שהחוק מחייב. למרות זאת היא הקריטריון המקובל בעיר לעת הכנה של תוכנית סטוטורית כלשהי ולעת דיון בבקשות להיתרי בנייה".¹⁰⁴

מעיריית ירושלים נמסר כי ברשימת בתי-הכנסת בעיר שעברו שיקום ושימור נכללים בתי-הכנסת האלה: "החורבה" ו"רבן יוחנן בן-זכאי" בעיר העתיקה; "אוהל יצחק" ברובע המוסלמי; בית-הכנסת בהר-הצופים; בית-כנסת קהילת יהודי איטליה ברחוב הלל; בית-הכנסת הספרדי ובית-הכנסת האשכנזי בשכונת ימין-משה, ובית-הכנסת "עדס" בשכונת נחלאות. בימים אלו נעשות עבודות שיפוץ בבית-הכנסת "תפארת ישראל" שבעיר העתיקה. בהכנת רשימת השימור של העירייה נסקרו יותר מ-20 בתי-כנסת אשר יועדו לשימור.¹⁰⁵

שימור בית-הכנסת "עדס" מומן על-ידי עיריית ירושלים בסך 300,000 ש"ח, ובאמצעות תוכנית "מורשת" של משרד ראש הממשלה. שיפוץ בית-הכנסת "החורבה" מומן כלהלן: על-ידי משרד השיכון – 10 מיליון ש"ח; על-ידי משרד התיירות – 10 מיליון ש"ח, ועל-ידי משרד הפנים – 4 מיליון ש"ח.¹⁰⁶ בשנת 2015 אין למחלקת השימור תקציב לביצוע פעולות באתרי שימור בירושלים.¹⁰⁷

6.2 צפת

העיר העתיקה בצפת מתייחדת בריבוי בתי-כנסת עתיקים בתחומה. את נושא השימור בעיר מובילות מחלקת ההנדסה ורשות העתיקות. בעיריית צפת לא פועלת ועדת שימור כמתחייב בתוספת הרביעית לחוק תכנון והבנייה. לטענת עמית גרנק, סמנכ"ל תכנון ואסטרטגיה בעיריית צפת, הסיבה לכך היא שוועדה ארכיטקטונית מייעצת לעירייה בנושא השימור. חברי ועדה זו הם מהנדסת העיר, נציגי רשות העתיקות

¹⁰⁰ אדרי' תמר קוד, ממונה על מחלקת השימור במחוז ירושלים, מכתב, 28 במאי 2015.

¹⁰¹ אתר האינטרנט של עיריית ירושלים, [מבנים לשימור-כרטיס ישנה](#)

¹⁰² שם, [רשימת השימור בהתהוות](#), כניסה אחרונה: 10 במאי 2015.

¹⁰³ שם, [שכבת האתרים לשימור ב-GIS העירוני](#)

Geographical Information System -GIS, מערכת זמינה לציבור באתר האינטרנט העירוני, שיש בה כל המידע התכנוני של העירייה וכן קישור לכרטיס השימור הממוחשבת, הכוללת תיקי תיעוד ומאגר צילומים עדכני והיסטורי.

¹⁰⁴ ישראל קמחי, [ישן מול חדש בירושלים - סוגיות במדיניות שימור בירושלים](#), מכון ירושלים לחקר ישראל, 2014, עמ' 18.

¹⁰⁵ אדרי' תמר קוד, ממונה על מחלקת השימור בעיריית ירושלים, מכתב, 28 במאי 2015.

¹⁰⁶ [החברה לשיקום ופיתוח הרובע היהודי בעיר העתיקה בירושלים בע"מ](#), כניסה אחרונה: 30 במאי 2015.

¹⁰⁷ אדרי' תמר קוד, ממונה על מחלקת השימור בעיריית ירושלים, מכתב, 28 במאי 2015.

והמועצה לשימור אתרים.¹⁰⁸ כמו כן, לדבריו, אין לעירייה רשימת מצאי (אינוונטר) מעודכנת של אתרים המיועדים לשימור.¹⁰⁹

בית-הכנסת ה**יחיד** בצפת שעבר שימור ב-15 השנים האחרונות הוא בית-הכנסת הספרדי "האר"י הקדוש". עבודות השימור נעשו על-ידי רשות העתיקות בשנת 2006. בעבודות השימור נכללו ייצוב חזית המבנה ושחזור מבואות הכניסה, ועלותן הייתה כ-240,000 ש"ח. נוסף על כך שוחזרה חזית בית-הכנסת "אבוהב", אך הדבר נעשה ביוזמת קהילת המתפללים במקום ובלא ליווי מקצועי.

לדברי עמית גרנק, סמנכ"ל תכנון ואסטרטגיה בעיריית צפת, בשנים 2012–2014 לא הושקעו כספים ניכרים בעבודות לשימור בתי-כנסת או שימור בכלל, שכן אין לעירייה משאבים כלכליים לממן עבודות שימור. בשנים האחרונות גיבשו העירייה ואגף מורשת במשרד ראש הממשלה במשותף תוכנית לשימור מבנים בעיר העתיקה של צפת, ובכללם בתי-כנסת. במסגרת זו הוקמה ועדה לגיבוש תוכנית כוללת לשימור המבנים בעיר העתיקה של צפת. הוועדה המליצה על שימור 26 אתרים בעיר העתיקה, ובהם בית-הכנסת האשכנזי ובית-הכנסת הספרדי "האר"י הקדוש" בית-הכנסת יוסף קארו ובית-הכנסת למברג. העלות הכוללת של התוכנית היא כ-61 מיליון ש"ח, כ-7.2 מיליון ש"ח מהם לשיקום בתי-הכנסת.¹¹⁰

נציין עוד כי הואיל וצפת נמצאת ברמת סיכון גבוהה מבחינה סיסמית, רשות העתיקות עורכת בימים אלו סקר עמידות של מבנים עתיקים בה בפני רעידות אדמה.¹¹¹

6.3. טבריה

בעיריית טבריה פועלת ועדה לשימור אתרים המתכנסת במידת הצורך. בראש הוועדה עומד ראש העירייה וחברים בה מהנדס העיר, שלושה חברי מועצה, נציג המועצה לשימור אתרים ונציג הציבור.¹¹²

לפני שנתיים נערך בעיר סקר שימור עירוני ואותרו במסגרתו כ-200 מבנים הראויים לשימור. על-פי סקר מבני דת ואתרי קודש בעלי חשיבות היסטורית המיועדים לשימור בטבריה, יש בעיר 32 אתרי דת המועמדים לשימור, כמפורט להלן:¹¹³

- 19 אתרים יהודיים, חמישה מהם בתי-הכנסת האלה: "עץ החיים" ("אבולעפיה"), "סניור", בית-הכנסת של חסידות קרלין-סטולין, בית-הכנסת של חסידות בויאן "בית אברהם ואוהל יעקב";
- עשרה אתרים נוצריים: שבעה כנסיות ומנזרים ושלושה בתי-עלמין;
- שלושה אתרים מוסלמיים: שני מסגדים ובית-עלמין אחד.

במסגרת תוכנית "מורשת" של משרד ראש הממשלה הוחלט על שימור מתחם "חצר היהודים" ברובע היהודי העתיק של טבריה, שבו נמצאים בתי-הכנסת "אבולעפיה" ו"קרלין", וכן על הצלת בית-הכנסת

¹⁰⁸ עמית גרנק, סמנכ"ל תכנון ואסטרטגיה בעיריית צפת, ואבנר הילמן, רשות העתיקות בצפת, מכתב, 28 במאי 2015.

¹⁰⁹ הני"ל, מכתב, 4 ביוני 2015.

¹¹⁰ הני"ל, מכתב, 28 במאי 2015.

¹¹¹ שם.

¹¹² מירי כהן, עוזרת מנכ"ל עיריית טבריה, מכתב, 31 במאי 2015.

¹¹³ ד"ר דותן גורן, סקר מבני דת ואתרי קודש בעלי חשיבות היסטורית בטבריה, 2012, הוזמן על-ידי אבנר אמירי, אדריכל שימור, כנספח לסקר השימור של טבריה, אפריל 2013.

"סניור", הנמצא בשלבי תכנון לשימורו ולהפיכתו למרכז לפייטנות. בבית-הכנסת "רייסין" נעשו עבודות שימור במימון עמותה פרטית, אך אלה הופסקו בשל קשיים תקציביים.

במסגרת תוכנית המתאר ג/18071, שקיבלה תוקף לפני כחצי שנה, נקבעה רשימה של כ-80 מבנים המיועדים לשימור. מעיריית טבריה נמסר כי באתר האינטרנט העירוני מתפרסמת רשימת האתרים לשימור, אך בבדיקה שערכנו עלה כי רשימת האתרים אינה נגישה לציבור באתר העירייה.

מסיכום כלל התשובות שהתקבלו מהגורמים האלה: מינהל השימור ברשות העתיקות; אנשי תוכנית "מורשת"; המועצה לשימור אתרים; רשות הטבע והגנים; לשכות התכנון המחוזיות; עיריית ירושלים, עיריית צפת ועיריית טבריה, ובהנחה שאין חפיפה בין הדיווחים, עולה כי יותר מ-150 בתי-כנסת עברו שימור או מיועדים לשימור. עם זאת, בשל היעדר גורם מתכלל ורשימת מצאי מקיפה, אין אפשרות לדעת מהו ההיקף המלא של בתי-כנסת העתיקים הראויים לשימור ברחבי הארץ.

נספח – רשימות בתי-כנסת המיועדים לשימור או שעברו שימור, על-פי הגורם המדווח

תוכנית "מורשת" בשיתוף עם רשות העתיקות

1. בית-הכנסת רמח"ל בעכו – בתכנון ;
2. בית-הכנסת גדול בחדרה – בתכנון ;
3. עין קשתות (אום-אלקנטיר) – בביצוע ;
4. בית-הכנסת "בעלי כנף" (חירבת דיר עזיז) בגולן – בביצוע ;
5. בית-הכנסת "חצר היהודים" בטבריה – בביצוע ;
6. בית-הכנסת בפקיעין – בביצוע ;
7. בית-הכנסת הלובי ביפו – בביצוע ;
8. בית-הכנסת בעיר ההיסטורית ראשון-לציון – בביצוע ;
9. בית-הכנסת "עדס" בירושלים – העבודות הסתיימו ;
10. בית-הכנסת "נבוריה" בביריה ;
11. בית-הכנסת "חצר סניור" בטבריה ;
12. בית-הכנסת העתיק בסוסיא ;
13. בית-הכנסת "אום אל אומדן" במודיעין ;
14. בית-הכנסת "מעוז חיים" – חשוב מבחינה ערכית ונתון בסכנה, מיועד לשימור בשלב הראשון של תוכנית רשות העתיקות להצלת בתי-כנסת בגליל ;
15. בית-הכנסת "רימון" בדרום – חשוב מבחינה ערכית ונתון בסכנה ;
16. בית-הכנסת במושבה בת-שלמה – חשוב מבחינה ערכית ונתון בסכנה ;
17. בית-הכנסת בגוש-חלב – חשוב מבחינה ערכית, נתון בסכנה ומיועד לשימור בשלב הראשון של תוכנית רשות העתיקות להצלת בתי-כנסת בגליל ;
18. בית-הכנסת ביפיע – מיועד לשימור בשלב הראשון של תוכנית רשות העתיקות להצלת בתי-כנסת בגליל ;
19. בית-הכנסת בחירבת-כור בגליל התחתון – מיועד לשימור בשלב הראשון של תוכנית רשות העתיקות להצלת בתי-כנסת בגליל ;
20. בית-הכנסת ביישוב הקדום מרות בגליל העליון – מיועד לשימור בשלב הראשון של תוכנית רשות העתיקות להצלת בתי-כנסת בגליל ;
21. בית-הכנסת "סכותא", תל-איצטבא בבית-שאן – מיועד לשימור בשלב הראשון של תוכנית רשות העתיקות להצלת בתי-כנסת בגליל ;
22. בית-הכנסת בכפר עכברא בגליל עליון – מיועד לשימור בשלב הראשון של תוכנית רשות העתיקות להצלת בתי-כנסת בגליל ;
23. בית-הכנסת "חוקוק" – חשוב מבחינה ערכית, נתון בסכנה ומיועד לשימור בשלב הראשון של תוכנית רשות העתיקות להצלת בתי-כנסת בגליל ;
24. בית-הכנסת "חירבת בתרא" בגולן – מיועד לשימור בשלב הראשון של תוכנית רשות העתיקות להצלת בתי-כנסת בגליל.

תוכנית "מורשת" בשיתוף עם רשות העתיקות ורשות הטבע והגנים

1. בית-הכנסת "ארבל" בגליל התחתון – חשוב מבחינה ערכית, נתון בסכנה ומיועד לשימור בשלב הראשון של תוכנית רשות העתיקות להצלת בתי-כנסת בגליל;
2. בית-הכנסת בכפר "ברעם" – מיועד לשימור בשלב הראשון של תוכנית רשות העתיקות להצלת בתי-כנסת בגליל;
3. בית-הכנסת "חירבת ואדי חמאם" בגליל התחתון – מיועד לשימור בשלב הראשון של תוכנית רשות העתיקות להצלת בתי-כנסת בגליל;
4. חורבת "שמע" בהר מירון – מיועדת לשימור בשלב הראשון של תוכנית רשות העתיקות להצלת בתי-כנסת בגליל;
5. בית-הכנסת בחמת-גדר – מיועד לשימור בשלב הראשון של תוכנית רשות העתיקות להצלת בתי-כנסת בגליל;
6. בית-הכנסת ביסוד-המעלה – מיועד לשימור בשלב הראשון של תוכנית רשות העתיקות להצלת בתי-כנסת בגליל;
7. אשכול בתי-הכנסת במירון;
8. בית-הכנסת "חמת" בטבריה – עבודות השימור הסתיימו;
9. בית-הכנסת בקיסריה – חשוב מבחינה ערכית ונתון בסכנה;
10. בית-הכנסת בעין-נשוט – מיועד לשימור בשלב הראשון של תוכנית רשות העתיקות להצלת בתי-כנסת בגליל.

המועצה לשימור אתרים

1. בית-הכנסת של חסידות קרלין-סטולין בטבריה;
2. בית-הכנסת של חסידות בויאן "בית אברהם ואוהל יעקב" בטבריה;
3. בית-הכנסת "עץ חיים" ("אבולעפיה") בטבריה;
4. בית-הכנסת בשדה-יעקב;
5. בית-הכנסת במזכרת-בתיא;
6. בית-הכנסת הגדול ברחובות;
7. בית-הכנסת ההיסטורי בנס-ציונה;
8. בית-הכנסת בכפר-הרוא"ה;
9. בית-הכנסת "שערי תורה" בנווה-צדק, תל-אביב;
10. בית הרב קוק בירושלים;
11. "בית רומנו" בחברון.

רשות הטבע והגנים

1. בית-הכנסת בבית-אלפא ;
2. בית הכנסת בבית-גוברין ;
3. בית הכנסת בבית-שערים ;
4. בית הכנסת בגמלא ;
5. בית הכנסת בדבוריה ;
6. בית הכנסת בהרודיון ;
7. בית הכנסת בכוכב-הירדן ;
8. בית הכנסת בכורזים ;
9. בית הכנסת בכפר-נחום ;
10. בית הכנסת במצדה ;
11. בית הכנסת סומקה בכרמל ;
12. בית הכנסת רקית בכרמל ;
13. בית הכנסת בעין-גדי ;
14. בית הכנסת בציפורי.

בתי-הכנסת שעברו שימור, לפי תשובות לשכות התכנון המחוזיות

1. בית-הכנסת "החורבה" ברובע היהודי בירושלים ;
2. בית-הכנסת "רבן יוחנן בן זכאי" בעיר העתיקה בירושלים ;
3. בית-הכנסת בהר הצופים בירושלים ;
4. בית-הכנסת של קהילת יהודי איטליה ברח' הלל בירושלים ;
5. בית-הכנסת האשכנזי בימין-משה בירושלים ;
6. בית-הכנסת הספרדי בימין-משה בירושלים ;
7. בית-הכנסת "תפארת ישראל" בעיר העתיקה בירושלים ;
8. בית-הכנסת על שם מנחם מנדל מוויטבסק בטבריה ;
9. בית-הכנסת של חסידות רייסין בטבריה ;
10. בית-הכנסת "כיפות השל"ה" בטבריה ;
11. בית-הכנסת "יוסף קארו" בצפת ;
12. בית-הכנסת "הצדיק לבן" בצפת ;
13. בית-הכנסת הספרדי "האר"י הקדוש" בצפת ;
14. בית-הכנסת האשכנזי "האר"י הקדוש" בצפת ;
15. בית-הכנסת "אבוהב" בצפת ;
16. בית-הכנסת "למברג" בצפת ;
17. בית-הכנסת ברח' הרצל ברחובות ;
18. חמישה בתי-כנסת בשעריים ;

19. בית-הכנסת הגדול ברעננה ;
20. בית-הכנסת "מוריה" ברעננה ;
21. בית-הכנסת הגדול בכפר-סבא ;
22. בית-הכנסת "אוהל משה" בכפר-סבא ;
23. בית-הכנסת הגדול ברח' חובבי ציון בפתח-תקווה ;
24. בית-הכנסת "מגדיאל" בהוד-השרון ;
25. בית-הכנסת בעיר העתיקה בעכו ;
26. בית-הכנסת בנצרת-עילית ;
27. בית-הכנסת בעפולה ;
28. בית-הכנסת בראש-פינה ;
29. בית-הכנסת במטולה ;
30. בית-הכנסת ביבניאל ;
31. בית-הכנסת בכפר-תבור ;
32. בית-הכנסת באילנייה ;
33. בית-הכנסת בכפר-יחזקאל ;
34. בית-הכנסת בכפר-חיטים ;
35. בית-הכנסת בבלפוריה ;
36. בית-הכנסת בתל-עדשים ;
37. בית-הכנסת בגדעונה ;
38. בתי-כנסת ביישובי חבל התענך ;
39. בית-הכנסת בקיבוץ עין-הנצי"ב ;
40. בית-הכנסת בקיבוץ טירת-צבי ;
41. בית-הכנסת בקיבוץ שלוחות ;
42. בית-הכנסת בקיבוץ שדה-אליהו ;
43. בית-הכנסת בקיבוץ לביא ;
44. בית-הכנסת בקיבוץ נווה-איתן ;
45. בית-הכנסת בקיבוץ בית-העמק ;
46. בית-הכנסת בקיבוץ עין-גב ;
47. בית-הכנסת בקיבוץ אפיקים ;
48. בית-הכנסת בקיבוץ יזרעאל.

בתי-כנסת מרכזיים בירושלים המיועדים לשימור

1. ארבעה בתי-כנסת בעיר העתיקה: "הרמב"ן"; "אוהל יצחק", בית-הכנסת של ישיבת "חיי עולם"; בית-הכנסת בסילואן "עזרת נידחים"; בית-הכנסת של ישיבת בית-אל.
2. ארבעה בתי-כנסת בשכונת הבוכרים: "בבא תמא"; בביוף; צופיוף; מוסיוף.
3. שישה בתי-כנסת בשכונת מאה-שערים: בתי-הכנסת של בתי-ורשה, הפרושי והחסידי; שני בתי-הכנסת של בתי-אונגרין; בית-הכנסת "ישועות יעקב"; בית-הכנסת ישיבת מאה-שערים.

4. חמישה בתי-כנסת בשכונות נחלאות ושערי-חסד: בית-הכנסת "הגר"א"; בית-הכנסת של בתי-ברוידא; בית-הכנסת של בתי-רנד; בית-הכנסת התימני "הרב ערק"י ברח' נרקיס; בית-הכנסת של בתי-גורל.
5. שני בתי-כנסת בשכונת נחלת-שבעה: "אוהל יצחק"; "נחלת יעקב".
6. שלושה בתי-כנסת באזור מחנה-יהודה: "זהרי חמה"; בית-הכנסת של בתי-אורדנה; "בית יעקב".
7. שישה בתי-כנסת במרכז העיר וברחביה: "ישורון"; "יד תמר"; "אוהל רבקה"; בית-הכנסת הגדול; "היכל שלמה"; "ביקור חולים".
8. ארבעה בתי-כנסת בשכונות בית-ישראל וזיכרון-משה: "שושנים לדוד"; "בית ישראל"; השטיבלך; השטיבלך זיכרון-משה; בית-הכנסת התימני בנחלת-צבי.
9. בית-הכנסת "ש"י עגנון" בתלפיות.
10. בית-הכנסת בבית-הכרם.
11. בית-הכנסת המערביים בשכונת המוגרבים.
12. שני בתי-כנסת בארמון-הנציב: בית-הכנסת הספרדי ובית-הכנסת האשכנזי.
13. בית-הכנסת בבית-החולים "הדסה" עין-כרם; בית-הכנסת בעיצוב אדר' רזניק בגבעת-רם ובית-הכנסת של קבר שמעון הצדיק – שיח'-ג'ראח.
14. בתי-כנסת מודרניים הראויים לשימור: בשכונת רוממה – בית-הכנסת של חב"ד ברח' ירמיהו ובית-הכנסת בשכונת הרבנים; שכונת סנהדריה – בית-הכנסת ברח' חנה.

